

Іван Якович Франко

ПОЕЗІІ, ЩО НЕ ВВІЙШЛИ ДО ЗБІРОК

СТАРА ПІСНЯ

У хвилю задуми стає перед мною
Те сковане людське нужденне життє,
Стає могилов темною живою
І важким стогнанням серце моє рве.
І холод смертельного болю й розпуки
Стиска моє серце, затемнює світ;
Безсильні, безрідні опадують руки,
Життя зав'ядає, мов в студені цвіт.
Усюди, усюди, де око лиш гляне,
Де звернеться вухо, все чути одну
Відвічну пісню: ой життя погане!
А як би направить, ніяк не збагну!
Учені говорять: "Давно ми се знаєм
І знаємо навіть причини біди,
Ба навіть віддавна працюєм, стараєм,
Щоби кінець лиху зробити! Зажди!
Невдовзі побачиш сам чорне на білім,
Облічене цифрами все до цяти, -
Будущого пільму ми світлом розвієм,
Всім буде вигідно та весело йти!"
А прості говорять, - ні, прості нічого
Не кажуть, мов мови немає у них, -
Лиш стогонів много і сліз гірких много,
Зневір[и] та смертей і болів страшних.
Вони навіть, бідні, ніколи не визнають
Про вас, щирі душі, що стелите путь
Новим поколінням, - стогнучи вмирають,
До царства будущего, знать, не ввійдуть!
Хоч радують душу знання та науки,
Та тяжко ж то бачить голодне дитя,
Чуть сотень стогнання і тисячів муки
Та пісню відвічну про горе життя.
Написано д[ня] 19 цвітня 1878, досі не друковано.

Ах, коб я був музикантом

І тоном рядити умів,
То я б твої сльози перлові
На музику всі перевів.
Слова твої, серце кохане,
То був би сумний полонез,
А тьохкання серця - шнельполька,
Що бурею тактів іллесь.
А погляд очей твоїх ясних,
То був би кадриль чарівний,
Твої ж поцілуї гарячі,
То вальцер безумно-шумний!
Та що ж, я не музик, не вмію
Творити чудних образів,
Лиш знаю, що ми цілувались
Серед ялицевих корчів.

1880

Знов рік минув. Знов крок один вперед ступило всім нам дорогее діло,
і хоть збільшився людовладців гнет, ми дальший крок підем робити сміло,
і як гора не спинить вихру лет, не спинить тьма, щоб світло не зоріло, так гніт,
надсилля ані самоволи бойців за волю не зжене із поля.

Знов рік минув! При вході в рік новий погляньмо взад, на те, що ми пробули, згадаймо.
браття, кождий крок кривий, всі помилки, що важко промайнули,
і кождий вдар нещастя громовий,
і сли з нещасть пробутих ми здобули на дальшу путь собі живу науку, то в них найдем
будущих вдач поруку.

Злічім і кождий луч нового світла, що прояснив наш розум в рік отсей!
І кожда в нім хвилина, що огріта сердечною любовою до людей,
і кожде слово братнього завіга,
і чесне діло, й ясний взгляд очей - се скарб живий! Щаслив, хто в житні пути багатс
сього скарбу вспів здобути!

Злічім, брати, і тих борців за волю, що сей рік в бою правім полягли, вшануймо пам'ять
їх святот сльозою
і на політій кров'ю їх землі за їх слідом, за провіднов звіздою
ідім туди, куди вони ішли; хоть прийшлий рік і нам такую ж долю зготовить, сміло
йдім в війні за волю!

В самоті, гризоті
Давні сни золоті
Розійшлись, розплились,
Наче дим по лугах,
І вже ти, як колись,
Не являєшся в снах!
І не раз в сумний час
Гадка чорна летить:

Що невже ж ти нараз
Перестала любити?
І не раз ми ся снить,
Що горю надо мнов
Сяє місяць блідий,
Пахне свіжов травов,
Ліс шумить молодий,
Вдалі потік журчить,
А довкола хрести,
Другий ліс кам'яний.
І здаєсь ми, що ти
Тихо-тихо лежиш
Під хрестом, під травов,
І на місяць глядиш.
Але ні, гляну знов -
І твоє й не твоє
Те могильне лице!..
Ні, не ти се лежиш
Під хрестом, під травов!..
Ні, і не за тобов
Я тут плакати прийшов!
Се лежить тут моя
Затолоченая,
Схоронена любов!

Ей, думи золотії,
Насіння чисте,
Коли ваш плід доспіє
І воля блисне?..
Глядіть, брати, довкола:
Весна йде з неба!
Не справлено ще поля,
Як того треба;
Не вкинено ще всюди
В ріллю насіння,
А се ще праця й труди
На покоління!
Хто сіє, той не зараз
Збирає плоди,
І овоч рве не зараз,
Хто сад городить;
А той, хто кров'ю власнов
Зливає ниву
І сіє в ню завчасно
Думку правдиву,
Чи може він жадати
Такого дива,
Щоб завтра вже збирати
По сівбі жнива?..

4/IV

ШЕВЧЕНКО І ПОКЛОННИКИ

Апостол правди і науки,
Котрого ждав ти день по дню,
Прийшов, простяг потужні руки, -
І легіон ім'я йому.
Но ті, що змаленьку кормились
Дум твоїх скорбних молоком,
Що всьому світові хвалились
Тобою, с в о ї м співаком,
Ті, як нового гостя вздріли,
Позатикали вуха всі,
А то й в поліцію побігли,
Низькопоклонники твої.

5/IV

Ти знов оживаєш, надіє!
Світліє душа, молодіє...
І серце живіше б'є в груді...
О серце! О воле! О люди!
До мої тюрми пораненько
Застукала воля легенько:
"Встань, сину, вже день далі буде!.."
О воле! О серце! О люде!
О воленько-мати, єдина,
Завчасно збудила ти сина, -
Тягар ще лежить ми на груді...
О серце! О воле! О люди!
Тягар той ми віддих спирає,
А руки ланцюг ми тримає, -
Тягар се людської осуди...
О воле! О серце! О люди!
Но воля лиш шепнула слово,
І я підіймаюсь наново, -
Проч пута й тяжкі пересуди!
О воле! О серце! О люди!
12/VI. Стрий

Мчитьсья блискуча карета,
Гордо в ній дуєсь багач,

Гуркотом своїм колеса
Людський заглушують плач.
Плач, що ріков безконечнов
Ллється колесам услід,
Плач, що випалює довгі
Борозди в лицах сиріт.
Руку простяг до карети
Старець-каліка хромий...
"Пане, товариш твій давній
Просить о даток малий!
Тямиш, у бою кривавім
Поруч ішли ми оба...
Спис, що влучав в твоє серце,
В мойому тілі застряг!.."
"Проч, ти, влізливая жабо!" -
Крикнув му згорда візник,
Свиснув батіг... но зглушив тук карети
Болісний бідного крик.
Тільки лице наболіле,
Уст помарнілих складки,
Тільки посивілий волос,
Жили сухої руки.
Голосу дроз хоровита,
Наче тернина, в той миг
В серце встрягли багачеві, -
Він не забуде о них!
Серед гульні і утіхи
Месником тихим, грізним,
Серця пекучов грижею
Стануть вони перед ним.
В любих родини обняттях
Враз він побачить на миг
Змінені лица кохані
І - клеймо болю на них.
Під час багатої учти
Погляд старечий, німий
Хвилями в серце заколе,
Острий, мов ніж ледяний.
В сні він часом му з'явиться,
Старець обдертий, хромий:
"Пане, товариш твій давній
Просить о даток малий".
А коли в ложах пухових
Скону почнесь боротьба, -
В хвилі останній стрінуться
Давні товариші вба.
Ще раз уздрить ті уста він,
Очі ті зсохлі, без сліз, -
Но не заглушить вже стону
Грохот каретних коліс.

НЕ БІЙТЕСЯ ТЮРМИ!

(Сонет)

Не бійтеся тюрми, о други молодії!
Не бійтеся тих пут, що на короткий час
Обкручують, немов холодні чорні змії,
Безсильне тіло! Що значить се все для нас?
Бажається панам погратися трохи з нами,
Бо бачать, що в тюрмі зовсім ми в їх руках,
Ну і обвішають старими бренькачками,
Щоб знати, як було в середніх ще віках.
Ніщо для нас тюрма. Ми інші тюрми знаєм,
Тверді, безвихідні, уперті та живі,
І проти них, брати, борню ми підіймаєм!
А в тій слабій, дурній, хоч кам'яній, тюрмі
Ми бачим тільки страх панів і розумієм,
Що панство їх крухе, як мури ті німі.
Написано 1880 р., досі не друковано.

СУЧАСНА ПІСНЯ

Вона не забавка дитинна,
Вона не мрія золота,
Вона не ніжная, невинна
І несвідуща красота.
Вона не пестоші любови,
Не вітру шум, не шепіт хвиль.
Вона тверде, рішуче слово,
Вна оклик духу голосний.
Вна дзвін той, що народ скликає
В добі нещастя до дружних діл,
Потужна пісня бойовая,
Защита серед граду стріл.
Вона огнистая лучина,
Що жару в серця долива,
В машині поступу пружина,
Непоборима і жива.
Не в сріблї, злотї, оксамитї
Вона зближається до вас, -
Вона робітниця і в світі
Свою роботу зробить раз.
Вна в серці криє біль пекучий,
Но вна не вмерла ще проте,
Вона жива, як люд робучий,
В котрім все людськості життє.
Вона горда і перед силов
Ніколи не зігне чола.

Вна дуб потужний над могилов,
Посеред хвиль бурних скала.
Вна ясным оком заглядала
У грудь відвічних поколінь,
Століть громада пролітала
Поперед нею, наче тінь.
Вна горя людського страшного
Нори гляділа з давніх літ,
Вона боліла, мліла много,
Заким на ясний вийшла світ.
Тож не цурайтесь видом бідним,
Нескладним гомоном її,
А серцем щирим і свобідним
Прийміть і полюбіть її.
Тож не цурайтеся, що стони
Часом крізь пісню ся прорвуть;
Се ж серць терплячих міліони
В тій пісні дружним боєм б'ють.
Прислухайтесь до того бою,
До зітхань горя в чорній тьмі,
Пригляньтесь до життя з любовою, -
А ви полюбите й її.
Написано 1880 р., досі не друковано

1881

Не все іще було, що може бути.
Не все, що мож розумного гадать, було вже гадано. По тій же путі не все історії колеса
мчать.

Та тільки що розумного творилось, розумного гадалось до сих днів, - найменш у мозках
одиниць зродилось, найбільш народ зробив і виповів.

СМЕРТЬ УБІЙЦІ

Вмирав мужик. Ну, що за диво?
Таж тисячі їх мруть щодня, спокійно мруть, від смерті ждучи, чого не мали від життя.
І сей так умирав. Сусіди зійшлися, гуторять, дітий, уже дорослих, розважають, - аж з
ліжка обізвавсь старий:

"Хтів сповідатись я попові, та передумав; що вже крить?
Один гріх в мене на сумлінні, та з нього піп не розгрішить.
Громадський гріх се, тож прилюдно його сповімся, - ви судіть
і, як вам каже совість ваша, виніть мя або розгрішіть.
І ви, мої кохані діти, сю сповідь слухайте, щоб знать, чию хороните ви пам'ять, чим
батька свого назвать.

Ви - діти вбійці! Не жахайтесь!
Ось близько сорок літ уже я гріх той ношу на сумлінні, а він сумління не пече.
Так, дорогі мої сусіди, - я людську жизнь на душу взяв!

Чи бог простив мя, чи по смерті віддасть, що ту ми не віддав?..
Бо всяке вбійство, кажуть люди, бог тяжко-тяжко відплатить...
Я суду божого не знаю, но серце в мене не дрижить.
Вже тому сорок літ без мала, - то ще за панщини було, - під панською руков дрижало,
стогнало стоном все село.
А пан наш був, мов звір той, лютий, - лиш чоловіком дарма звався; він крові нашої
всисався, а горем нашим потішавсь.
Бувало, вечором з роботи прийдем, під ганком станем в ряд, - виходить пан карати
"виних", а всі вже наперед дрижать.
Хто винен, в'язано до стовпа, а нам всім в очі му плювають, - а хто не плюнув, тому щюри
як стій вліпили двадцять п'ять.
Хто на роботу запізнився, той голий в будяки лягав; хто з отаманом посварився, той
глини повен рот дістав.
Дівчат з села для свої втіхи він глину заставляв місити
і тішивсь, як по пояс в глині весь день ся мусили крутити.
Що катував, що збиткувався, останні цомоги з нас ссав, що працев нашов наїдався, -
народ терпів все і мовчав.
І я терпів не раз і гнувся, но мій терпець вкінці пропав: ну, мою милу - вашу матір - до
себе пан в покої взяв!
Та й ще, - шептали стиха люди, - мене в рекрути хоче дати...
Я чув, що лихо не минеться,
і я рішився - хвилі ждати.
Сейчас на другий день погнали нас, може, двадцять парубків, у панський сад, - бач,
захотів пан в саду кручених хідників.
Розставив нас тивон, відмірив, що кождий мав за день скопати...
Мене в такий дав закамарок, що вкруг нікого не видать.
Направо гліг розлогий, груші,
іззаду возівні стіна, край неї хвірточка маленька...
Ну, став я. Холод, тишина, крізь листя сонечко меркоче, мов злоті шнури в густині...
Я став, - так якось важко, сумно в душі зробилося мені...
Рискаль з рук випав. Я подував:
"Бог вість, чи довго ще на сей хороший світ буду глядіти?"
І сльози бризнули з очей.
Аж гілка хрусь! Я обзираюсь - передо мною пан стоїть, цілий почервонів зо злості, в
руці шнур зложений держить.
"Га, - крикнув, - шельмо, так ти робиш!"
На мене шнуром замахнувся, -
і в мні мов блисло: все ми одно!
Я скочив, наче вуж звинувсь, з руки му вирвав шнур, в тій хвилі заверг на шию,
зашморгнув
і, пок ще пан скричати здужав, на конар груші відтягнув.
Затріпавсь пан - коротку хвилю...
Я в другий кут - хоть весь дрижав - став, так коплю, так працюю...
Ну, дав біг, я спокійний став.
Гляджу: тиша, нема нікого, пан висить... От тоді я в крик:
"Рятуйте! Гвалту! Пан повісивсь!"
На крик летить тивон, візник, летять робітники і слуги...
Круг груші стали і глядять, мов остовпілі, - не рятують, не відтинають, а мовчать.
А далі слуги всі розбіглись на всі боки: хто дещо мав накрадене - побіг ховати, а
красти, хто ще не накрив.
Почула й пані, що ся стало, - не вийшла навіть, - ми самі відтяли го, внесли у сіни
і положили на столі.

Моя ж Оришка як почувла, що пана вже нема, вікном - покій був замкнений - гульнула і, мов скажена, вділ селом домів побігла, мовби гнав хто за нею, - вилізла на під і там просиділа до ночі...

От так-то пасмо наших бід урвалося. Ніхто за паном, за катом людським, не жалів. Мене ні про що не питали, і я нічого не повів..."

Замовк старий. Стояли люди, мов хмара давніх, вічних бід овіяла їх душу сумом.

"Ну, що ж, сусіди, осудіть!"

І враз сказали всі сусіди:

"Сам бог, як бачим, тя простив, то й людська совість тя прощає".

Розкішний усміх прояснив лице старого. Як зірниця заходить тихо над Ділом, так тихо, радісно, спокійно заснув убійця вічним сном.

1882

Осінній вітре, що могучим стоном
Над лісом стогнеш, мов над сином мати,
Що хмари люто гониш небосклоном,
Мов хочеш зиму, сон і смерть прогнати -
Що у щілинах диким виєш тоном
І рвеш соломі із сільської хати,
Зів'яле листя гоном перегоном
По полю котиш, - вітре мій крилатий!
Я довго, пильно слухав стону твого
І знаю, чом так стогнеш ти і плачеш:
Тобі жаль сонця, цвіту, дня літнього!
О вітре, брате! Як мене побачиш
Старим, зів'ялим, чи й по мні заплачеш,
Чи гнівно слід буття завієш мого?..

1882

Як двоє любляться, а ждуть
Розлуки хоч би на часок,
То одно одному дають
На пам'ять забудь-цвіток.
Я теж люблю. Палка, важка,
Нерадісна моя любов;
Вона, мов слабість десь яка,
Ввійшла мені вже в кість і кров.
Та хоч би й нині жизнь моя
Попала в жертву ворогам,
Тому, кого кохаю я,
Я забудьки не подам.
Забудь мене, народе мій,
Коли щасливий і міцний,

До праці станеш на свій лан
І в своїй хаті будеш пан;
Коли не буде між тобою
Ані голодних, ні трудних,
Ані обійдених судьбою,
Ні слуг, ані панів бутних;
Коли у всіх твоїх дітих
Чуття та мислі розцвітуть,
Ти станеш чистий, мов святий,
Тоді про мене ти забудь.
Написано в р.1883.

СМЕРТЕЛЬНО РАНЕНИЙ

Спинили кров. Пощо спиняти?
Нехай тече та клекотить,
Як та криниця! Час вмирати,
Бо страшно, тяжко в світі жить.
Ох, як болить! Та се лиш хвилю.
Вже полекша, знать, настає...
Великий пан прийде, похило
Остатній раз чоло своє
Під сильною його рукою
Й вйду у царство супокою.
Що там за гомін? Надо мною
Лавиною він кам'яною
Гримить, мов чорная гора.
Що то за крик? Ах, знаю, знаю!
Виразно, ясно споминаю:
Се та сподівана пора!
Там вулицями стугонить
Ріка народу і валить
Тиранський трон! Гармати грають,
Реве пожежа, кровця рине,
А люди вереск підіймають,
Страх їм замовкнуть не дає.
То революція, єдине,
Коханеє дитя моє.
Га, де я? Чом я не між ними,
Не між борцями молодими,
Не в вирі лютої війни?
О боже! Трони і тирани
Втонуть у крові, а вони
Сказать готові: "Де ж був ти?
Чому не бився разом з нами
Проти неволі й темноти?"
Я ж довго, тяжко працював
І слушного часу все ждав, -
Де ж я тепер? Куди попав?
Понурі стіни і склепіння

Злорадо пнуться наді мною,
Мов вороги, - біде проміння
Ледве тісенькою шпарою
Знадвору ллється. Прояснилось...
На мні, довкола мене кров...
Не можу встати... Чи то снилось,
Що в пропасть впав я стімголов?
Немов потовчене все тіло...
А там... а там кипить десь діло,
Що час його тепер прийшов.
Година тому - я дав знак
До лютого, страшного бою.
Я сильний був, здоров... О, як
Бажав я кинуться стрілою...
Хоч наложити головою,
Аби лиш ворога зламати!
І впав я в першому ряду.
Куди піду, туди піду, -
Чи буде хто про мене знать,
Чи ні, байдуже се мені.
Зробив я те, що міг зробити;
Чи добре - не мені судити,
А те, що жде по кінчині,
Ось-ось ввижається, немов у сні.
Написано 1883 р., докінчено д[ня] 15 вересня 1914.

Не схиляй своє личко прекрасне,
Не затулюй повіками віч,
Із котрих то мигоче, то гасне
Промінь світла в життя мого ніч.
Дай мені ссать з жагою голодного
Тее райське проміння живе,
Що з таємних глибин благородного,
Непорочного серця пливе!
Щоб, тебе над життя я кохаючи,
Так добро теж і правду кохав,
Про твоє ущасливлення дбаючи,
Я й про бідних, покривджених дбав.
Ти будь іскрою в мні громовинною,
Що і в мертвому збуджує рух,
Будь вітхнення струєю невпинною,
Що рве вгору і серце, і дух.
Хай у серденьку віру в будуще
Відновлять твої ніжні слова,
Відновлять пісень джерло цілюще,
Що зморозила житні зима.
Розігнавши всі сумніви й муку,
Ти цілим мене мужем зроби,
Щоб з тобою я жив рука в руку

Для добра, для людей, для борби.
Написано в Станіславові в вересні 1883

Я ЗАБУВ

Я й забув, що то осінь холодна,
Я й забув, що то смерті пора,
Я й забув, що ти кров благородна,
Що між нами безодня стара,
Що між нами народнії сльози,
Що любиться нам зовсім не слід;
Я й забув, що столітні погрози
Відлучили від мого твій рід.
Я забув - ні, я думав, безумний,
Що засипана прірва стара,
Заповнили її трупи й трумни...
Отже ж ні! Ще, мабуть, не пора!
О, забув я про тин той спижевий,
Що між нами границею став,
І тебе я, мій цвіте рожевий,
Як лиш міг, як умів, покохав!
Я й забув, що вже квіти пов'яли
І ні з чого віночка плести,
Що вони й не мені розцвітали, -
Я забув, і тяжкою нести
Доведесь мені кару за тее!
Я забув, моя біла лілеє,
Що мою не можеш назватися ти, -
Я забувся, прости!
Написано д[ня] 10 падолиста 1883 р.

ОСТОРОГА

Ей, не люби мене, дівчино!
Як хочеш любощів речистих,
Як хочеш розкоші й огнистих
Присяг, заклять і зітхань много,
Щоб нерви мліли, дух спирало,
Кров билась бурно, безупинно
І серце в груді завмирало, -
Коли бажаєш всього того,
То не люби мене, дівчино!
Ей, не люби мене, дівчино,
Як хочеш жити в супокою,
Плідне мов древо над рікою,
Діток коханих годувати,
Синів давати в школу, в люде,
Дочкам готовить нишком віно,

На власну путь благословляти, -
Зо мною, хто зна, чи те буде,
Тож не люби мене, дівчино!
Бо я борець, моя рибчино!
Бо я робітник твердорукий,
Мене труди ждуть, бої й муки,
Мене ждуть бурі громовії,
Що, може, й розіб'ють судно те,
В котрім ми попливем, дитино!
Як зможеш ти тягти весло те
І не злякають бурі тії,
Тоді люби мене, дівчино!
Написано 10 падолиста 1883 р., досі не друковано.

АПОСТРОФА

Квітко осіння,
Квітко бліда!
Вже пора змінная,
Сльоти, біда,
Ранки з морозами,
Млисті дні, -
Вмитая сльозами
Зв'янеш на пні.
Ох, не розвивши ще
Сил весь засіб
І не нажившись ще,
Ляжеш у гріб.
Квітко осіння,
Що се тобі,
Що не розвилась ти
В раншій добі?
Чи доля лютая,
Мачуха, знай,
Не привела тебе
В легітний май?
Чи з милосердя
Далась ти на глум,
Щоб потішати наш
Осінній сум?
Написано д[ня] 11 падолиста 1883, досі не друковано.

ПЕРСПЕКТИВА

Квітко осіння,
Бита сльотою, -
Чом так тяжкий мені
Жаль за тобою?

Стрівши мельком тебе
На своїй путі,
Чом же не можу я
Тебе забути?
Чом в самоті мені,
В хвилях задуми,
Чуються ті грізні
Бурі та шуми,
Плеще холодний дощ,
Вітри ревуть,
Що тебе до землі
Топчуть і гнуть?
Чом у самотньому
Важкому сні
Бачиться твій сумний
Образ мені?
І те лице бліде,
Зблідле від горя,
Й око глибоке те,
Мов бездна моря;
Руки дитячі
З труду обвисли
І на чолі блідім
Ясний знак мисли;
Ніжні уста, любих
Слів джерело,
Шо з них нарікання
Ще не плило?
Світла і чистая,
З нічної темені
Чом так жалібно ти
Глядиш в лице мені?
Чом твоє тихе,
Добре око
Так проника мені
В душу глибоко?
І пробира мене
Трепет таємний,
Але втиша мене
Голос неземний:
"Ні, друже, ні, не нам
Снить про життя коху,
Буря осіння нам
Гра - не до шлюбу.
Рада б життя прожити,
Друже, при тобі,
Та вже зима біжить,
Що, може, нас зложить
В спільному гробі".

Написано д[ня] 14 падолиста 1883 р., досі не друковано.

ЗВІРЯЧИЙ ПАРЛАМЕНТ

(Уривок політичної байки)
Надоїло самовладно Львові панувати
Довелося volens nolens1 конституц'ю дати.
Радість у звірячій царстві. "От тепер нам гарно!
Бо хоч будуть брати й драти, то парламентарно".
От розписано вибори. Ну, се кождий знає,
Як то при таких виборах у звірів буває.
Вівці, що найбільшу в краю представляли масу,
Вибрали Вовків послами, що прибігли "з лясу".
А лиш трьох зі свого роду. Посумніли Вівці:
"От, бач, штука! Конституц'я із Вовками в спілці!"
От зійшлись послы звірячі на сеймове віче, -
Лис Микита був маршалком, Носоріг був віче,
А від Льва Медвідь Заліський мав верховну владу.
Лис Микита, вклонившись, отворив нараду:
"Чесне собрание!
Дуже я рад,
Що де не гляну я, -
Згода та лад.
Мов на прагнуції
Діти краси
Впали цілющі
Краплі роси,
Так і в суспільності
В нашій землі
Сімена спільності
Й згоди зійшли.
Вороги знатнії
Предовгий час
Сіяли братнії
Розлади в нас,
Визивали розличнії
Мари грізні,
Систематичнії
Плели брехні,
Щоб молодечую
Згodu зірвать,
Масу овечую
Підбунтувать,
Щоб плем'я вовчєє
Слабло само,
Всіх в якнайдовшєє
Впрягти ярмо.
Та міць господня
Розбила їх,
Підлість б[ез]одня
Сповзла, мов сніг.
В щирім довірїї
Вівці к братам

В обійми сірії
Верглись Вовкам.
Раді традиції
Давні держать,
В вовчій опіці і
Жить, і вмирать.
Раді повинності
Давні нести
Без супротивності
Й хитрої мсти".
Написано д[ня] 15 вересня 1883, досі не друковано.

1 Хочеш не хочеш (лат.).

1884

НЕ БЕЗ АЛЕ

Гарна дівчино, ти, цвіте розвитий,
Глянуть на тебе - значить полюбити,
Глянуть в ті очі, як море без дна,
Вчути той голос, дзвінкий, як струна,
Вчути той тихий сміх,
Сумом повитий, -
Як же тебе би міг
Хто не любити?
Гарна дівчино, блідавая зірко,
Думать про тебе і сумно, і гірко.
Написано д[ня] 16 марта 1884 р., досі не друковано.

ПЕРША ВЧИТЕЛЬКА

Говорить вість, що перша в раю Єва
Згрішила пізнанням добра і зла,
Вкусивши плід з заказаного древа,
І плоду того мужеві дала.
Хто хоче, може вірить тому,
Та тут же й заковика немала,
Що в доброму порівно, як і в злому,
Жона для мужа вчителька була.
Написано д[ня] 10 вересня 1884, досі не друковано.

1885

ПІДГІР'Я ВЗИМІ

"Підгір'я, любов ненаглядна моя!
Ось ти, пеленою сніжною
Покрите, неначе красавиці труп,
Без духу лежиш предо мною.
Туманом покрилося небо важким,
Туманом насупились гори,
І річка під снігом замерла, і ліс
Шумні позабув розговори.
Морозом тріскучим зіпило тебе.
У кригу важку окувало,
У сугорбах снігу заглухло село,
Життя мов і там вже не стало.
Лиш місяць блідий крізь туман прозира,
Мов лампа посмертна зіходить,
І вовк зголоднілий в яру завива
Мов п'яная плачка заводить.
Невже-таки вимерло всяке життя,
Змагання не бореться жадне
З всесильною смертю, з туманом отим,
Невже ж ти на правду спиш сном гробовим,
Підгір'я моє ненаглядне?"
Так думав я, їдучи в сумрачну ніч
Невтертим ще шляхом к неблизькій ще ціли,
І форкали коні, в затвердлім снігу
Санки, мов гадюка, шипіли.
Підгірська долина, немов домовина,
Лежала, мертва, хоч широка, -
В морозі, в тумані ні крил, ні пристані
Для думки, для серця, для ока.
І, тулячись міцно в немудрий кожух,
Я думав нерадісну думу
Про край сей, про люд сей, - туман і мороз
Ще більше наводили суму.
Я думав про тьму, що в тих селах царить,
Про бідність, про голод, про муку,
Про хорих дітей, що тут сотнями мруть,
Про ту безпросвітну розпуку.
Я думав про тисячі людських п'явок,
Що кров ссуть із люду найлуччу,
Про тисячі кривд, і неправд, і оскорб,
Що рвуть і брудять його душу.
І як же тут духові, думці якій
З-під криги такої підняться?
І як же тут людським змаганням живим
У пеклі таким наклюваться?
Шипіли санки, мов гадюки, в снігу,
І форкали коні, грудками
Сніг рвавсь з-під копит їх, я мерз і туливсь.
І мучився тими думками.

Написано в грудні 1885 р.

СВЯТИЙ ВАЛЕНТІЙ

(Легенда)

(Посвячую пам'яті
мого незабутого батька
Якова Франка)

В любові у всіх богів і у людей
В могучім Римі виростав колись
Валентій. Все дали йому боги,
Чим людська життя краситься: красота,
Здоров'я, силу, розум і талант,
Високий рід, багатого вітця.
І люди все дали йому, що тільки
Найкращого, святого дати могли:
Любов і приязнь, світлий скарб знання.
І штуки блиск, бажання ідеалу.
І він платив подякою богам,
Любовою людям.

Двадцять п'ятий рік
Життя кінчив; в Афінах, в огнищі
Наук, немов пчола трудолюбива,
Свав грецьку мудрість; книги Стагірита
І Епікура, побіч книг Гомера,
Були розкошами його душі.
Но особливо пильно він хапавсь
До дна зглибляти зв'язки ті таємні
Між людським тілом і його життям
А безконечним творенням природи.
За проводом Галена й Гіппократа
Слідив цілющі впливи сил природи,
Зір, воздуху, води, тепла й морозу,
Каміння, цвітів, органічних соків
На людське тіло; з тисячних сторін
Громадив скарби досвіду й знання,
Щоби колись їх в оборот пустити
Між бідних і страждущих.

І скінчив
Науку, і вже славним лікарем
Вернув до Рима. Фама голосна
Із дому в дім, із города у город
Сквапливо вісті рознесла про силу
Його науки, чародійський вплив
Його очей, і рук, і слів, і духу.
І, мов на прощу, потекли товпами

До нього люди, здалека і зблизька:
Багаті й бідні, хорі і здорові;
Одні, щоб користать з його знання,
Відзискати утрачене здоровля -
А то, щоб щедрості його благати
О дар, а то, щоб хоч побачить в очі
Такого лікаря. І всі від нього
Вертали раді, чуючи в душі,
Що бачили одного з тих людей
Немногих, вибраних, що раз в сто літ
Являються, мов ясні метеори,
Страждущій людськості для допомоги.

З спокійним, ясним, ласкавим лицем
І з чистим серцем працював Валентій,
Робив свою роботу благодатну,
Окружений подякою, любовою
І подивом премногих тисячів.
Любов людей не прикрилась йому,
А додавала сил нових до діла;
Подяка бідних не псувала серця
його, а вказувала серце щире
В нужденних лахах, - і збільшала ще
Любов його до всіх людей; а подив,
Що хвилею бурхав по всьому краю,
Не доходив до ух його, не тьмив
Душі його гордині туманами.

Аж ось одного дня, коли Валентій,
Уставши рано з ліжка пухового,
Умивши тіло свіжою водою,
Натершися олійком запахущим,
У мармуровім атріум сидів
І “Енхейрідіон” Епіктета читав, -
Явилась дивна постать перед ним.

Високий старець в драному хітоні,
З сріблитою по пояс бородою
І з босими, кривавими ногами.
Лице його гляділо якось гордо
І враз тривожно; очі з ям глибоких
Блищали острим надприродним блиском,
Раз в раз десь гублячись в далечині.

Валентій встав, і наблизивсь до діда,
І, пильно глянувши йому в лице,
Спитав: “Ти хорий, добрий мій дідусю?”

Но гордо випрямившися, сказав
Високим, аж пискливим голосом:
“Ні, сам ти хорий!”

“Я? - всміхнувсь Валентій. -
Ну, на Асклепія, коли б лишень
Всі люди так довіку хорували!”

“Ти хорий, ти! - кричав прихожий дід. -
Смієшся? Вказуєш на те м'ясиво,
На сугуби печені? Тут-то й є
Твоя хвороба! Те здорове тіло -
Се той черв'як, що тлить і точить душу!”

“Безумство, діду! У здоровім тілі
Душа здорова”. -

“Бідний! Засліплений!
Скажи, які є найтяжчі хвороби
Душі? Хіба не гордість чи пиха,
Не самолюбство та засліплення
На власні блуди, не упертість в злім?
Скажи по совісті: хіба ж усі ті
І многі інші ще тяжкі хвороби
Не тлять твою в здоровім тілі душу?
Чи ж то не крайня гордість - уповати
На глупий розум свій, на підлі трави,
На порошки та знаряди мерзенні,
А не на волю божу, без котрої
Нам волос спасти з голови не може,
Против котрої всі ми - черви, дим?
Чи ж то не самолюбство - так пестити
Те тіло, знаряд всіх покус чортівських,

Те джерело всіх забагів лукавих?
Чи не засліплення - лічити других,
Самому буди хорим і уломним?
Чи не упертість непростима в злім -
Серед кадила лесті і похвал
Пишатися, отрутою розкоші
Впиватися і думати, що ти
Здоров душею, ще й добродій других?”

Немов зловіщий дзвін, прогомоніли
В душі Валентія оті слова.
Він з усміхом, замерлим на устах,
Але з переляком тремтячим в серці
Глядів на того дивного старця,
Заким з уст з трудом видобулось слово:

“Глибоко, діду, ти в душі читаєш
І в моїй вичитав таке, що там
Часом лишень ворушилося стиха,
Мов під колодою гадюка краса.
Та що, коли читаєш так глибоко,
То, певно, вичитаєш і на теє

Правдиву відповідь... Скажи лишень,
Хіба ж не щиро я людей люблю?
Не з всього серця рад їм помагати?
Чи не віддав я вік свій молодий
На те, щоб болі людські розслідувати?
Чи весь свій час, масток, сили всі
Не віддаю на те, щоб болі ті,
Тілесні болі і суспільне горе,
По змозі сил вменшати, лагодити?
Чи ж се не добре діло? Адже ваш
Учитель мовив..." -

“Не каляй святих

Слів нашого учителя своїми
Безбожними устами! - крикнув дід. -
Учитель наш сказав: “Хто ради мене
Вітця, і мами, й брата не покине,
Той недостойн бути враз зо мною!”
Ох, та твоя любов до всіх людей!
Заглянь лишень на дно душі своєї,
Чи там під цвітами любови тієї
Не криєсь зла гадюка самолюбства?

Себе ти любиш, стогнання подяки,
Похвал кадило і блудний огонь
Безбожної науки - не людей.
Як може той людей любить, хто бога
Не знає і не любить? О, сліпий!
І ти ще в своїм діланню безбожнім
Якесь добре діло бачить хочеш?
Не бачиш тільки того, що зараза,
Загибіль, пекло з твоїх рук пливе!”

Поблід Валентій, задрижав всім тілом,
В німій тривозі не зводив очей
Із дивної появи, що словами,
Немов кліщами, рвала серце в нім.

“О, так, тремти, блідній, крушиш серцем!
Бо, глянь, яке добродійство ти робиш
Страждущим людям! Ті, котрих господь
Тілесним болем вигнітав, мов грозна,
Щоб золотим вином у небі стали,
Тепер, тобою видерті з тискарні
Його святої, зміняться у гній
Гріховний! Ті, котрим господь післав
Свою найвищу ласку: хрест свій, біль,
Терпіння, бідність, - твоїми руками
Позбавлені її, підуть широким
Проклятим шляхом у огонь пекельний!
І хто ж ти є, що думаєш нужденним

Обманом свого розуму й чуття
Перевернути мудрий суд господній?
І чом ти думаєш, що біль і горе
Єсть злом? Сліпий! Одно лиш є
Добро на світі - те, що нас зближає
До вічного добра, що убиває
В істоті нашій грішного Адама, -
Се біль тілесний, горе, бідність, мука!
А ти хвалишся людською любовою,
Не знаючи, що се найтяжчєє
Твоє прокляття! Бо любов ота
Сототними таємними нитками
До розкошів, покус, отрути світу
Тебе прив'язує! Порвать, стоптати
Ту грішную любов - се перший крок
До вищої, господньої любови!"

Немов ражений громом, остовпів
Валентій. Все, в що вірив від дитинства,
З чим зжився, що любив, усе, усе
Валилось, в порох розпадалось тут
Від тих страшених слів. Як в'яне древо,
Сокирою у корені підтяте,
Так він схилився і руки опустив,
А лиш безкровні губи прошептали:
"І що ж чинити, що чинити маю?"

"Шукай поперед всього, - мовив дід, -
Лиш царства божого і правд його,
А проче все приложиться тобі".
І се сказавши, вийшов із хоромів.

"О боже мій, і де ж його шукати?
Які стежки ведуть до нього? Як
Свій ум безсильний наострити зможу
До розуміння правд тих так страшних?
О боже мій, - стогнав Валентій, - змилуйсь
І освіти мій ум, мій бідний ум!"

Но ум його вже освічений був!
В душі його під напором страшних
Старечих слів вже пукла милозвучна,
Жива струна гармонії чуття
І розуму, упала віра в себе,
І в труд свій, і в людей; на світ цілий
Він глянув враз мов іншими очима!

Із спальні вийшов батько, повітав
Сердечне і поцілував його;
Та не почув Валентій вже тепла
В повітанні і поцілуї тім,
Не радувався душею, не спитав

Вітця, як спалося йому, що снилось,
Не побажав щасливо день пробути.
І тихо відійшов отець від нього,
Не сміючи розпитувать, що сталося,
І в серці окривши жаль батьківський свій.
Валентій чув се все і добре знав,
Що батько буде мучитись весь день
Отим його повітанням холодним;

Щось наче шарпнуло його за серце:
Біжи і кинься батькові на шию,
Сльозами змий той холод неприродний!
Но тут згадалися слова старця:
“Хто ради мене не покине батька,
Той недостоїн бути враз зо мною”, -
І він оставсь, мов кам'яний, на місці.

Ввійшов невольник і на золотій
Тарілці з смирним поклоном подав
йому препишну, пурпуром горючу
Лікійську рожу. “Сільвія Мамілла
Поздоровляє вранці друга свого,
Бажаючи, щоб день його днесь був
Приємний, наче запах сеї рожі”.
Оті слова, люб'ячою рукою
Начеркнені на звитку паперовім,
Котрим обвитий був бадильок рожі,
Мов острій ніж, ударили у серце
Валентія. Поблід і задрижав
Нещасний. Сільвія Мамілла! Ах,
Мов сон чарівний, мов яка неземна
Поява, ціль, бажання всіх людей,
Мов квітка з раю - стала перед ним
Та дівчина, напів іще дитя,
А вже і вповні жінщина. Допоки
її не бачив, доти і не думав,
Що може жінщина так сильно, ціло
Заполонити ум, мислячий ум.
А як її побачив - рік минув, -
То й сам не стямив, що се дієсь з ним...
Та ні вже! Не до споминок любовних
йому в тій хвилі! Мов рожева хмара
В палкім промінні сонця, промигнула
В душі його щаслива та й болюща
Доба любовних зітхань, сліз, надій
І розчаровань, болів і утіх,
Таємних, страсних поглядів, случайних
Хвилевих стріч, німих запитань, признань.
Уриваних в півслові, - та щаслива
Доба святої першої любви!
Вона минула. Нині всі його
Надії й сни сповнились; та, котру

Він полюбив, його взаїмно любить
І гідна щирої любови; ще місяць,
І він на все назве її своєю.
Ох, аж до нині рана як же він
Щасливий був! Які рожеві думи
Снував він про своє й її будуще!
Тепер змінилось все, мов грім ударив
І в пил розбив пречудну будову.
“Любов ота стосотними нитками
Тебе прив’язує до злого світу!
Вона - покуса до гріха, сам гріх!
Порвать, стоптати її - се перший крок
До вищої, господньої любови!”
Оті слова, мов колесо млинське.
Загуркотіли в голові його, -
І він дрижачими руками взяв,
Пошарпав на шматочки пишну рожу,
Роздер письмо, зложив все на тарілку
І грізно приказав слугі: “Іди,
Озьми і занеси се пані своїй!”

Слуга глядів хвилину остовпілий,
З рознятим ротом, мов не розумів
Тих слів; но, бачачи зловіщу хмару,
Навислу на Валентія чолі,
Пішов понурившись, неначе чув,
Що вість несе страшну, убійчу, люту.
В німій розпуці вів за ним очима
Валентій; серце рвалось в нім, всі нерви,
Всі сугави кричали: “Зупини
Раба! Перекажи йому прихильне слово!
За що вбивать невиннеє дівча,
Що віддало тобі свою любов?”
Но стать старця йому явилась знов,
Згадалися його слова, - і ум
На ретязі залізній замкнув
Страждуще серце, щоб не доступило
До нього розбунтоване чуття, -
І він оставсь, мов кам’яний, на місці.

Но вже недужі облягли палату.
Їх сотні йшли: у лахах і в порфірі;
Мов гомін галичі, так стопи їх

І зойки висіли у воздуху.
Здригнув Валентій, вчувши стони ті.
В душі його рвонулось щось, немов
Навикнення неодолима сила
Тягла його до любої роботи.
Но враз згадалися слова старцій:
“І чом ти думаєш, що біль і горе

Єсть злом? Вони - одно добро на світі!
На людях тих господній суд; господь
Їх тисне болем, мов вино в тискарні...”
І він почув, як звільна замикаєсь
У нього серце на їх біль і муку.
“Нехай терплять їм бог свій хрест дає!”

Но ось зближаєсь гомін і змагаєсь.
Не можучи дождатись лікаря,
Товпа валить у двір, реве, благає:
“О, змилуйся, не покидай болющих!”
І знов щось рвєсь в душі його могуче
Здоровєє чуття перемагає,
Не думаючи - він іде до них.

Но - боже! - як відмінними очима
Глядить він нині на ті купи болю
І нужди, що, неначе чорна хмара,
Перед його очима переходять!
Він досі бачив тільки біль і нужду
І на їх дно очей не запускав.
Зато як много власної вини,
Розпусти, злоби, брудноти і зради
Побачив нині! Як гидкими нині,
Як низькими, фальшивими, з джерел
Брудного самолюбства йдучими,
Здались йому похвали і подяки,
Поклони, стони й сльози тих людей!
І він міг досі дихати тим чадом,
Міг жити в нім і любоватись ним
І ще себе здоровим уважати!
О горе, горе! Людська сліпото!

Немов рости́на, у котрої корінь
Хробак підточить, голову схиляє,
Опустить листя, в забутті тупому

Жде смерті, - так Валентій похиливсь.
Невтішені ішли від нього хорі,
І сам він гриз себе за те, но чув,
Що усихає найважніший нерв
Його роботи: віра в її хосенність
І беззавітна для людей любов.

Утомлений, сумний і нещасливий,
Скінчив Валентій вечором свою
Роботу. “Ні, не можу більш, не хочу!” -
Товкло щось в голові його, мов молот,
І мисль якась рішуча дозрівала.

А в мармуровій залі стрів його
Отець старий із виразом такої

Глибокої любові на лиці,
Що аж усе болющеє нутро
Валентія перевернулось. Поруч
Вітця сиділа схилена, з лицем
Відверненим і ледве ще від сліз
Обсушеним, тремтяча, мов мімоза,
Його кохана Сільвія Мамілла.

“Мій сину!” - рік отець неначе строго.
“Недобрий!” - прошептала Сільвія
Крізь сльози; но Валентій мов не чув
І, німо повітавши їх обоє, сів.
І бачачи великий біль, і сум,
І втому на лиці його, отець
Відразу скинув строгість і припав
До сина, щоб сердечно розпитати,
Розважити, розрадити його.
Припала і Мамілла, мов голубка.
“Мій друже, пане! Ти недужий щось!
Тебе щось мучить, щось болить, гризе!
О, розкажи мені! Усе, що маю,
Життя моє віддам, коли потрібно,
Щоб ти лиш був веселий і щасливий!”

Но ті слова, і погляди, і ласки
Не втішили Валентія - противно,
Ще більшу в душу навели тоску.
“Отеє ті пута, про котрі казав

Старий! - гадав він. - Ось покуса та,
Що серце й ум приковує до світу.
Ось той ланцюг, котрий поперед всього
Порвати треба!”

І, мов темна хмара,

Сидів він, а сердечнії слова
Зісковзувались із твердого серця,
Мов теплий дощ зісковзуєсь з гладких,
Ополірованих плит мармурових.
Заблисли сльози в Сільвії очах;
Зітхнув отець, та не сказав нічого.

Настала ніч. Заснуло в домі все.
Лишень не спить Валентій. Наче тінь,
Він вийшов з дому, сиротами кинув
Усіх, що так його любили. В тіні
Домів, крутими уличками він
Спішив за місто, оглядавсь тривожно,
Чи хто його не здоганя; два рази
Ставав, надслухував, бо му здалось,
Що за собою чує таємничі,

Тихенькі кроки, наче дух який
Бездушними стопами йде за ним.
Та ні, - довкола пусто, самота,
І величезне місто мов завмерло;
Лиш десь далеко, в пишних лупанарах
Та в винних склепах роздавались крики
Та співи пізніх гостей, а над Тібром
Покрай дороги спали на камінні,
Покорчившись, "свобідні горожани
Столиці світу" - пролетарії.

Не зупиняючись, ішов Валентій
На схід, за місто; ранок повітав
Уже геть-геть за Римом, в чистім полі.
У млі густій за ним тонуло сонне
Могуче "вічне місто"; перед ним
Кровавим блиском жеврілося небо;
Де-де на горбиках самотні вілли
Білилися; де-де буйні отари
Товпилися з стаєнь на пасовисько, -
За ними волоклись лінивим ходом

Невиспані, обдерті вівчарі-
Раби, А впрочім пусто, сумно вкруг.
Лиш ген далеко, мрякою повиті,
У зелені густих лісів дрімають
Самнітські гори. Стрепенувсь Валентій,
Узрівши їх, і ходу прискорив.

"О, боже мій, - молився він душею, -
Спаси мене від людської любови!
Допоможи мні вирватись із пут
І в далі світу, в самоті лісній
Тобі служити естеством цілим!"

В тій хвилі край стежини, мов з нори,
З нужденної пастушої колиби
Роздався тихий, приглушений спів,
Протяжний, але жалібний такий,
Немов голосіння по умерлому.
Невольник-варвар із паннонських піль
На своїй мові варварській потихо
Свою сердечну тугу виливав.
Валентій змалку ще навчивсь тій мові
Від батькових рабів; мов свідок літ
Дитинних, дивно вдарила його
Та пісня; сам не тямлячи себе,
Він став і слухав, що співав невольник:

"Дунаю, Дунаю, мій батьку старий,
Чи ще ти дрімаєш у своєму ложу?
Поля мої рідні намулом покрив,

Бо я їх в неволі забути не можу!
Ой матінко рідна, ой сестро моя,
Чи ще ви спокійно гуляєте дома?
Чи й вас проглинула несита змія -
Проклята, проклятая Рома?..
Товариші, браття, карпатські орли,
Чи вихром на конях мчитесь ви по полі,
Чи, може, за моїм слідом ви пішли
І стогнете також в неволі?..”

“Нещасний! - стиха прошептав Валентій,-
Но тут же мисль невпинна, мов павук,
Снувати стала безконечні сіті, -

Не тим нещасний, що терпить, що раб,
А тим, що серцем прикипів, приріс
До тисячних подробиць вітчизни,
До всіх її красот і нужд, до волі, -
Та ні, до скиби чорної землі,
До берега, до коней, до хатини...
А вирваний із тої скиби - гине,
Немов бур'ян, стає безвладний, мов
Із тіла душу вирвано у нього.
От що ті пуга! От що ті нитки,
Що в'яжуть нас до скиби й не пускають
Шукати царства божого пред всім”.

Верх неба вже стояло сонце ясне,
Жара стояла на землі страшна,
Коли тінистий, темний ліс прийняв
Валентія в свої вогкі обійми.
Хоч утруджений, він не спочивав,
А йшов, давно покинувши стежину,
В гущавину, в глиб лісу, в дебрі темні,
В чагарі недоступні. Звір хіба
Ходив туди, гадюка плазувала
Та хижий яструб, кружачи в блакиті,
Переривав тишу зловіщим криком.

В дебрі глибокій під скалою, де
Ніколи сонця світло не доходить,
А лиш під купами гнилого листя
Журчить малесенький потічок, - тут
В вогкій печері зупинивсь Валентій.
“Тут я безпечний, - думалось йому. -
Велика, пестробарвна хвиля світських
Покус і вражень тутка не доходить.
Тут дух згромадиться, вглибиться в себе,
Тілесні пуга швидко ослаблють
І спадуть, мов з увільненого в'язня!”

І на холоднім камені простяг

Струджені члени. Розігріта кров
Мов молотами стукала у жилах,
До висків тислась; в мряці танцювали
Червоні рожі пред його очима
І щось в ухах шуміло, ніби буря,

І звільна тихло, слабло, лиш бриніло,
Мов скімлення прибитої собаки,
Мов зойк розпуки десь з глибин землі,
Мов сумовита невірничка пісня.
А далі стихло все. Страшна тиша
Могучим велетнем лягла на душу,
З-перед очей взяла кроваві рожі,
Втишила кров, зглушила звуки всі
І зупинила вражень, мислей хід...

Но враз - що се таке? - Валентій чує
Якийсь глибокий, безграничний біль
У серці; щось, мов почуття болюче
Страшної пустоти, сирітства; щось,
Немов чийсь гіркі, пекучі сльози,
Що звільна, звільна капають на серце,
Вгризаються, сверлюють і щемлять.
І чує він себе таким слабим,
Безсильним і безвільним, мов пилина,
Вітрами гнана. І zarazом чує,
Як щось ворухиться в душі на дні,
Мов недобита гадина, і шепче
Таємно, тихо: "Підлий, підлий ти!
Хіба ж не самолюбство завело
Тебе сюди? Щоб сам щасливим був,
Щоби для себе рай здобуть, покинув
Людей, роботу, вбив вітця, дівчину,
Вбив тих, котрі над все тебе любили!"

В страшній тривозі зірвався Валентій
І очі впер у найтемніший кут,
І вирвались слова з дрижачих уст:
"Проч, проч, прокляті демони покуси!
Ось відки ви заходите мене!
Та ні, слова учителя святого,
Високі й ясні - се мій провідник!"

І він упав до каменя лицем
І став молитись: "Боже, спасе мій,
Спаси мене від людської любови!"

Всю ніч молився він, весь другий день
То тихим шептом, то болючим стоном.

Аж вечором зашелестіло листя
І перед ним в півтні показалаь

Якась людина в білому хітоні,
З простягненими в сумерки руками,
З лицем заслоненим. На хвилечку
При вході до печери зупинилась,
Відтак із наглим окриком, в котрім
Мішались радість, біль, і сміх, і сльози,
Перед Валентієм на землю впала...

“Мій пане, друже! - скрикнула й урвала, -
Відтак лиш шептом тихим виривались
З грудей її уривані слова. -
То я... Мамілла, Сільвія... твоя...
Недобрий... милий... що се ти зробив?..
Два дні... О боже мій, які страшні
Ті дні! Що ми перетерпіли з батьком!..
По всіх лісах, по всіх ярах шукали...
Валентій, друже, серце, обізвись!..”

А він стояв немов закаменілий;
В душі його, де так недавно ще
Любов царила, - мов на пожарищі,
Лиш страх і гнів боролися з собою,
Но враз новий в умі заблиснув здогад.

“Ім'ям Христовим закликаю тя,
Маро проклята, демоне пекельний,
Що спокушаєш мя улудним видом,
Щезни від мене!” -

“Я не демон, друже!

Я Сільвія! О боже мій, він хорий,
Він божевільний! Не пізнав мене!”

І заридала Сільвія, - а він
Все ще стояв, закривши твар руками,
Забившись в найтемніший кут яскині.
Тоді вона до нього підступила,
Взяла за руку. “Друже мій, поглянь,
Я Сільвія, твоя, жива! Скажи мні,
Що сталося з тобою? Що за демон
Тебе опугав?”

Стрепенувсь Валентій

І відіпхнув її, і крикнув грізно:
“Коли ти Сільвія - йди геть від мене!
Коли ти любиш мя - йди геть від мене!
Я ж дав тобі пізнати, що між нами
Скінчилось все, - ти не жиєш для мене!
Йди, о, змилуйсь! Я не божевільний,
Но збожеволію і вб'ю тебе,

Коли не підеш!”

М’яко, лагідно

Послідні ті слова сказав Валентій,
Но м’якість та страшнішою була
Від грізьб. Неодолима рішучість
Виднілась в них. У Сільвії пробіг
Мороз поза спиною. Але серце
Велике і багата душа
Були в тій дівчині; вона ще таки
Не втратила надії.

“Добре, йду!

Я не накидаюся тобі, безумче!
І не гадай, що задля тебе я
Прийшла сюди! Лиш задля батька твого,
Котрому ти, невдячний, серце рвеш,
Котрий для тебе все віддав, котрий
Нічим твоєї волі не в’язав,
А жив лишень любовію твоєю!
Його ридання і його розпука
Мене, чужу йому, зворушили
До сліз кровавих! Оставайся здорові
Молитвами та оханням безплідним,
Та вірою без діл, та самолюбним
Самознівченням дури себе!
Людей не здуриш і не здуриш бога!
І совість власну не задуриш! Вічно,
Мов голос труб, трубітиме вона,
Що ти убійця власного вітця...
І ще когось!”

Мов привид сонний, білий,

Пропала Сільвія в гущавині.
Мов труп, стояв Валентій; тільки дроз
По всьому тілу пробігала, й зуби,
Немов від стужі, цокотіли вголос.

На другий день, якраз коли Валентій
Роздумував над тим, щоб пробиратись
Ще далше в недоступную пустиню,
Явивсь отець його і десять слуг.
Гордий, німий, він станув перед сином,
Без просьб, без сліз; лиш морщини глибокі
І побіліле за ті дні волосся
Свідчили, кільки він перетерпів.

“Ідеш додому?” - запитав він сина,
Котрий, змішавшись, стояв, мов грішник

Перед суддею.

“Батьку мій!” - зачав.

“Ідеш додому?” - перебив отець.

“О батьку, я негідний вас! Я грішний!
Лишіть мене спокутувати в пустині
Свої гріхи!” - моливсь Валентій смирно.

“Ідеш додому, - ще ти раз питаю?” -
“Не можу”. -

“Добре, того я й чекав!

В’яжіть його!”

І кинулися слуги,

І враз йому зв’язали руки й ноги,
Відтак, безвладного на лектику
Поклавши, знов до Рима понесли.

В тяжких кайданах, в склепі кам’яному,
На хлібі і воді сидів Валентій
Вже другий місяць. Тихо, пусто вкруг,
Як в гробі. Крім немногих лучів сонця,
Ніякий звук життя не долітає
В його в’язницю. Лиш щодня вполудне
Приходить батько, відмика тюрму,
І ставить хліб і воду перед сином,
І хвилечку на нього поглядить,
І знов піде, ні слова не сказавши.
Вже місяць син не чув від нього слова,
Від тої хвилі, як привів його
Сюди, і сам замкнув в залізні пута,
І з жовчю змішані слова прорік:
“Сиди! Тут маєш муку і пустиню!”

І мучився ж Валентій в тії дні!
Не ті кайдани, не та самота

Були для нього мукою! Він зразу
Аж тішивсь ними, богу дякував
За те, що дав йому хоч так терпіти
Для слави свої. Але швидко мисль
Його ту радість підкопала. Мука?
Невже ж се мука? Се батьківський гнів!
І чи лиш гнів? Ох, ні, не гнів - любов!
Любов батьківська накладає пробу,
Кує його в кайдани лиш на те,
Щоб прикувати до себе! Він постиг,
Що дужче пута ті болять вітця,
Аніж його; що лиш натуга крайня

Держить ту хмару на чолі батьківським.
Держить печать мовчання на устах;
Що батько гірко плаче за дверми:
Що там, у мармуровім гінекеї,
Сумує Сільвія. Любов, любов
Була його найтяжчою тюрмою,
В'язала, оточувала і тіснила
Його. В тих путах чиж він міг себе
Вважати мучеником, де, противно,
Він мучив сам? І той глибокий, лютий
Таємний біль, котрий почув він вперше
У лісовій ясині, все змагавсь
І гриз його, і кров його сушив.
І, мов оса влізлива, ненастанно
В ушах його бриніла сумовита
Та пісенька паннонського раба.

Не раз вночі зривався він, клякав
І, дзвонячи кайданами, молився,
Щоб спас господь його з тих пут, з тих мурів,
З обіймищ тих могучої любви.
Бажання волі в самоті, в пустині
Якимсь туманом налягло на нього, -
І накопала в серці злість на все,
Що лиш людей нагадувало; злість
Страшний осад лишала в нім - ненависть!

І він почав роздумувати, як
Зробитись вільним? Те, на що б вперед
Не був пішов ніколи, - наплило
Йому тепер немов само собою:
Підступна хитрість! Дай, підладжуся

Під волю їх! Щоби здобути небо,
Здобуду вольну волю уперед.

І перший раз за час свої неволі
Він лід мовчання проламав. Коли
Отець приніс їду йому і воду,
Він, ставши смирно перед ним, сказав:
“Мій тату!”

Сильно стрепенулось серце

У батька, судорожно задрижали
Уста його, і бачилось: туй-туй
З очей старечих триснуть ясні сльози,
І бачилось, що він готов в тій хвилі
На шию сина кинутись, і плакати,
І цілувати його за сам дрібний
Дар голосу й батьківського ім'я.
Але Валентія лице було

Спокійне, зимне, ба, понуре навіть,
З немилим виразом покори тої,
В котру маскуєсь гордість; вираз той
Відразу остудив батьківську радість
“Чого тобі, мій сину?” - він сказав.
“Священика християнина. Я
Хреститись хочу”.

Хмара залягла

На батьковім лиці, та лиш на хвилю.
Бо він, хоч давніх сам богів державсь.
Не був, протее, ворогом християн.
Противно, майже всі його раби
Були християни і могли свобідно
Справлять свої молитви в його домі.
Він знав чимало й вольних християн
І з многими дружив. Була се
Пора спокійна, - літ кількадесят
Не чуть було про гонення ніякі,
А гоненням він був зовсім противний.
Щоправда, дуже не любив він тих
Фанатиків, аскетів християнських,
Що, перекручуючи чисту й світлу
Науку вчителя, робили з неї
Страшну підойму тьми і забобону,
Ненависті до світу і людей.
Тих не любив він здавна вже за їх

Безмірну глупу гордість, за зухвальство,
З яким самі на себе накликали
(І на невинних других християн)
Катуші й смерть, з яким не раз прилюдно
Оскорблювали власті і богів.
Але тепер ненавидів їх він,
Бо бачив, ясно бачив, що вони
Звели на темну ту, страшну дорогу
Його єдине, любее дитя.
І з ними враз готов був проклинати
Всіх християн і бога християн.
Тому на згадку про священика
Християнина так понуривсь він.

Но швидко випогодилося лице
Його. Він знав, що скоро раз Валентій
Рішивсь хреститись на християнина.
То краще не противитись йому,
Не дратувать недужої душі.
(А що душа його тепер недужа,
О тім і хвилі він не сумнівавсь).
Та інша ще, щаслива думка блисла
В душі його: ачей же християнський

Священик зможе загоїти рану,
Котру задав аскет? Ачей поможе
Знов поєднать Валентія з життям?
Він знав священика такого! Блисла
Надія щастя в батьковій душі,
І блиск її розлився по обличчю.

“Нехай і так. Сповню твоє бажання!” -
Сказав отець і вийшов скорим ходом.

Жив в Римі десь, в далекім закаулку,
У власнім домику муляр учтивий
Памфілій, визволений раб, грек родом.
Що був письменний, правий, добродушний,
То й вибрала громада християнська,
В тій часті міста зложена з убогих
Ремісників, його на іерея,
І посвятив єпископ по закону.
Він був жонатий, трьох синів дорослих
І три дочки мав, жив не зовсім вбого

І був з практичних, тихих тих людей,
Що раді раз здобутій вищій правді,
Але ще більше раді, сли ту правду
Спокійно, мирно можуть визнавати.
Ніколи мученицького вінця
Він не бажав; що боже - радо богу,
Але що людське - людям признавав.
Дітей ховав у боязні господній,
Але й не в меншій послузі батьківській,
Ховав не на аскетів та святих,
А на людей, хоч чесних та робучих.
І жінку в владі й послузі держав,
Хоч не вважав жіночий пол загально
За зміст гріха, за чортівську покусу.
Сказать коротко, іерей Памфілій
Був добрий муж і щирий християнин,
Що хоч йому едало честь, повагу
У бідних і робучих та у властей,
Зате в очах аскетів та завзятців
Непримиримих уважалось майже
Гріхом, трусливим віровідступництвом.
До того-то Памфілія удався
Нещасний батько.

Здивувавсь Памфілій,

Побачивши такого пана в своїй
Хатині; смирно, але без унижень,
Він привітав його. Но гнеть велика
Утіха суть його всю наповнила,
Коли почув, що пан той - се отець

Валентія, отого лікаря,
Що бідним даром помагав, що навіть
Його дочку від смерті відвернув.
Він сам не знав, як дякувать старому,
Де посадить, чим угостить його.
Та, вздрівши хмару смутку на чолі
Його, гнеть власну радість поскромив
І став розпитувать про сум його
І що його до нього завело.

Розговоривсь Валентія отець.
Все розказав, що знав; не утаїв
Своєї муки і своїх надій.

Які поклав на нього. “Кажете.
Що син мій спас від смерті ваше чадо!
О, дякую богам за ту годину,
Коли се сталось! Так тепер я вправі
Жадать від вас, просити вас; зробіть
І ви для мене ту саму прислугу!
Спасіть мені моє дитя! Влічіть
Від лютої недуги лікаря!
Хрестіть його - я не бороню вам,
Але спонукайте, щоб повернув
До давнього, трудящого життя,
Щоб жив з людьми, як чоловік, не біг
В ліси, як дик, не крився, як розбійник,
Не марнував життя, ума і сил,
Не вгонював у гріб мене предчасно!”

І батько заридав. Зворушений,
Його оповість вислухав Памфілій
І похитав поважно головою.
“Тяжка се справа! Дивний се наш час!
Не так письменний я й далекоглядний.
Щоб зрозуміть його течії всі,
Но з досвіду щоденного міркую...
Якийсь понурий дух ввійшов в людей,
Якийсь таємний біль неозначенний,
Що бридить їм життя, людей і світ,
Що розриває узи віковії,
Природні узи. Мов води прагнущий,
Так люди ті в недусі болю хочуть,
Вмирають тим, що вмерти враз не можуть.
Страшна се слабість, заразлива нині!
Немов чума, що за життя недужих
Все тіло їх до кості розкладає;
Так духовий недуг той наших днів
Весь світогляд валить і ломить, весь
Стрій мислей цілковито вивертає.
Що вчора ще вважалось людським, добрим,
Вважаєсь нині найтяжчим гріхом;

Що вчора сміх будило - нині мучить;
В чім сумнівались вчора - нині вірять,
І, що найгірше, в одурі якімсь
Бажають запечатувати кров'ю
І муками ту віру, мов гадають,

Що за фальшиву віру, за обман,
За помилку і кров не попливе!
Тяжка се справа! Жаль, і дуже жаль,
Що й син ваш тож попав на сю дорогу!
Та що ж, попробую, що в моїй силі!”

І, помолившись, пішов Памфілій
За сумовитим батьком, шепчучи
Молитви по дорозі, щоб господь
І ум його, і серце освітив.

Ввійшовши до Валентія в'язниці,
Кайдани батько з сина мовчки зняв
І мовчки вийшов. Наблизивсь Памфілій
І, осінившись знаком хреста,
Сказав: “Прославлен будь господь на небі,
Що в серці твоїм, сину, розбудив
Бажання правди, світла й царства свого!
Я, смирний раб його, сосуд скудельний,
Вважатимусь щасливим - отворити
Тобі, освіченому, двері раю.
Велика, сину, слава твоїх діл
Пішла по світі, чесна, добра слава.
Багато ти страждущих укоїв,
Багато сліз сирітських осушив, -
А всі вони записані у бога.
Бо бог наш, сину, милосердя бог,
І син його сказав святеє слово:
“Не кождий, що мні скаже “Господи!
господи!”

Ввійде до царства мого!” Віра, сину,
Без діл мертва, і лиш трудящі руки
Та щире серце гори переносять”.

Стояв Валентій, слухав і стовпів,
Мов кожде з тих спокійних, ясних слів
Було ударом молота в чоло.
Вкінці отямивсь, голову схилив
І смирно обізвався: “Я грішний, отче!”

“Бог милосердний, сину, - відказав

Памфілій, - лік лишив нам і на гріх.
Коли у тебе сокрушене серце

І щирий жаль, то сповідайсь гріхів.
Я маю вдасть простити їх тобі”.

І звільна, запинаючись, розкрив
Валентій всі свої грижі й печалі
Перед Памфілієм, все те, що після
Розмови з старцем зрушена душа
З глибин сердечних вигребла й страшним
Гріхом вважала. Стиха, добродушно
Всміхавсь Памфілій, слухаючи тих
Уриваних, гарячих слів. Він бачив
Перед собою ясну, чисту душу,
Що рвесь невдержно до добра й до правди,
Та бачив разом, над яку безодню
Страшених сумнівів, грижі, розпуки
І самознищення дійшла душа та,
Як тяжко з небезпечних тих шпилів
Звести її на рівную дорогу
Спокою й умірковання, що скромно
Веде по розграні добра і зла.

“Мій сину, - рік він, як скінчив Валентій, -
Один ще гріх, найбільший з всіх гріхів,
Ти угаїв мені”. -

“Який гріх, отче?” -

Спитав Валентій і поблід з тривоги.

“Страшений гріх: невіру в ласку божу!
Чи думаєш, що на землі й на небі
Є хто безгрішний, крім одного бога?
Сім раз на день упаде й праведник
І сім раз встане. Бог, як батько добрий,
Всі наші слабості найліпше знає,
Бо нас слабими сотворив; не так
Болить його наш гріх, як веселить
Наш жаль, покута й щира хіть поправи”

“О так, поправи щиро я бажаю!
Хрести мя, отче, і благослови
Спокутувать гріхи свої в пустині,
В молитві, сльозах, в строгій самоті!”

“Хрестити радо я хрещу тебе, -
Сказав Памфілій, - але йти в пустиню

Благословить тебе не можу, сину”. -
“Не можеш?” -

“Ні, так, як господнім словом

Благословить не могу зла, убійства,
Непошанівку заповідей божих”.

“Хіба ж се зло - молитись і терпіти?” -
“Чи ж се добро - вбивать вігця старого?” -
“Щоб тішить батька - я вбиваю душу”, -
“А вбивши батька, ти спасеш її?” -
“Іду туди, де менш покус до зла”. -
“Герой іде туди, де густше стріл”. -
“Я не герой, я зла не переможу”. -
“Сли так, то й назви християнина ти
Не стоїш. Не втікать від зла казав
Христос, а з злом боротися щосили.
Бо як почнем усі від зла втікати,
То запанує зло на всій землі.
Повір мні, сину, світ не є так злий,
Як гуторять пустинники-аскети,
Котрі його й не знають. Много можна
Добра зробити, люблячи людей,
І те добро напевно переважить
Усі гріхи, з життям тим нерозлучні.
І вір мні, борше вступить в царство боже
Любов без віри, ніж віра без любви”

Валентій слухав, але не вступали
Слова ті до його душі; якесь
Підозріння будилось в нім, чи се
Не підступ батька, щоб зловить його.
Коротка аскетична практика
Порозпускала вже коріння в серці.
І він рішивсь на підступ підступом
І хитрістю на хитрість відповісти.

“Так що ж робити радиш мні, о отче?”

“Покинь думки про сльози і пустиню.
Вшануй батьківське серце і любов,
Трудись по-давньому! Твій щирий труд
Бог надгородить вірною жоною,

Дітьми і всім добром. Отсе моя
Сердечна рада, се покута буде
За ті гріхи, що ти мені сповів.
Коли мені сповнить се приречеш,
Тоді я розгрішу тя в ім'я боже
І хрест господень покладу на тебе!” .

І ті слова, хоч з серця глибини
Плили, в умі Валентія лишень
Скріпили ще підозріння погане.
Він чув, як острый біль пройшов му серце,

Но швидко перемиг себе. Схилившись
І б'ючи в груди, рік він: "Прирікаю!"

Мов ангел щастя пролетів в тій хвилі
На невидимих крилах понад дім,
Так все віджило, зрадувалось в нім.
Прикликаний Памфілієм, отець
З сльозами кинувся на шию сина,
І обнімав, і цілував його,
До ніг впадав Памфілію, беззв'язні
Щасливі восклиці замісто слів
Видобувалися з грудей його.
Весь дім пристроєно в празничний вид,
Усі раби дістали вольні листи
І щедрі дари. Щоб з любимим сином
Не розлучатися нічим навіки,
Отець рішився тож прийняти хрест,
Рішилась тож і Сільвія Мамілла.
Все, все було забуте! Сльози всі,
Неспані ночі, перебуті муки!
Валентій жив! Між ними жив! Вертав
Назад в життя, з котрого їм грозила
Геть видерти його таємна сила.

Минають ясні дні. Радіє батько,
Радіє й Сільвія. Її дівоча
Уява вже малює їй чарівний,
Щасливий день, коли її любов
Найкращої дізнає надгороди,
Коли в руці Валентія спочине
Її рука, батьківське й боже слово

Благословить їх на щасливу путь
Життя в любові. О гарний, гарний дню,
Чи довго ж то ще ждати їй на тебе?

Та що ж, не радісно, мабуть, плили
Ті дні для того, круг котрого вся та
Любов, мов перла круг ядра, горнулась.
Валентій в домі, наче тинь понура,
Ходив в задумі мовчки, осторонь
Від всіх. В товаристві сидів, мов в терні.
Де й ділась давня бесідливість щира!
Немов медвідь на ланцюзі, глядів він
Довкола, кидав знехотя словами,
А йдучи, якось боязно довкола
Оглядувався, мов злодій.

Не казав

Отець його слідить, ні пільнувати,
Лякаючись ще дужче подразнить

Його уяву.

“Хорий ще, - він думав, -

А свобода - найкращий лік на ту
Хоробу”. Знав він, що Валентій, давши
Святеє слово - не тікати в пустиню,
Вже й не втече. Ох, та не знав нещасний
Отець, яку страшенну муку син
Терпів! Не знав, що син щодень, щоніч
По пишному саді його блукає
І руки ломить, головою б’є
О білий камінь, то в гушавині
Кропивою, терном бичує тіло,
Що всіх молитв його один кінець,
І зойків всіх, і стогнань всіх: “О боже,
Спаси мене від людської любови!”

І звільна він почав марніти, таять
І чахнути. І заболіло знов
Вітцівське серце. Що робить? Як радить?
Памфілій мисль щасливу піддав,
Сказати краще: виразив лиш те,
Що здавна в серці батьковім дримало:
“Женить його. При боці любої
Дружини віджиє у нього серце!”

Пречудний ранок був, сміялось небо,
Співали пташки, запах дихав з цвітів
Іскрилася роса на всіх листочках,
І все кругом будилось, гомоніло
Величну пісню: Уіуеге memento! ‘
Лишень Валентій по безсонній ночі,
Проведеній в молитві, наче труп,
Ходив-бродив в тім житні океані,
На всю красу глядів завмерлим оком.
В зболілім серці, наче темна гадь,
Клубились сумніви, понурі думи.
Аж ось до нього батько підійшов
І, руку на плече його поклавши,
Сказав: “Мій сину, що з тобою дієсь?
Поглянь вокруг! Красуєсь і пишаєсь
Усе в природі, тішиться життям,
Росте і множитья! Лиш ти, мов квітка
Підтяга, в’янеш! Сину любий мій,
Покинь ті думи чорні! Глянь на сивий
Мій волос! Небагато вже осталося
Мені до гробу. А я так сердечно
Бажав ще бачить своїми очима
Тебе вітцем, родини головою!
Так гаряче бажав дожить потіхи -
Гойдати дітей твоїх в обіймах своїх!

Невже ж ти хочеш вік свій молодий
Згирити в самоті? Невже ж не жаль
Тобі вітця, не жаль і тої, сину,
Що задля тебе тільки протерпіла
І людський поговір стягла на себе?
Ей, сину, сину, гріх тобі тяжкий
Отак робити! Бог же сотворив
Людей на те, щоб множились, росли
І спільно, у любові його хвалили!”

Давно вже ждав Валентій тої мови,
Давно лякавсь її! А все ж тепер,
Почувши те сподіване, зжахнувся,
Немов на гадину ступив. Та що ж!
Хоч як він досі духом хоробрився,
Хоч [а] на опір готувавсь, - тепер

На батькові слова не міг нічого
Найти сказати. Заколупнув старий
Синівське серце своїми словами,
Не так словами, як слізьми, що, мов
Горох, сплили на бороду сріблисту.

“Не плачте, тату, все зроблю для вас!” -
Сказав Валентій і аж сам злякавсь
Тих своїх слів, - та вже було запізно.

“Мій сину! Любий! Ох, як я щасливий!
Ходи, ходи, вона там, бідна, плаче!
О сонце ясне, радуйся зо мною!
О боже, з серця дякую тобі,
Що ти сповнив мої усі бажання!
Ходи, мій сину! Нині, нині ще
Обручимо вас. Радість, радість нам!”

І, сам себе не тямлячи, побіг
Старий, задихавшись з утіхи, в дім.
У всіх закутинах зчинивсь гармидер
І втішний гомін; заройлось в домі,
Обручну учту кинулись готувать,
Гостей просити, ладити дарунки.
Лишень Валентій по відході батька
Остався сам, і руки заломав,
І простогнав, мов під обухом ката:
“Що я зробив, що я зробив, о боже!”

Смеркалось. Свічі в домі запалали,
В їдальні гості шумно залягли,
І музика чудова задзвеніла,
А наречена пара молода
Посередині в вінцях, пишних строях
Приймала дари. Лиця Сільвії

Горіли щастям; німо і понуро
Додолу очі похилив Валентій.

Скінчився обряд - учта почалась,
І він, як скоро здужав вирватись,
Полетів в сад. Срібlistий місяць тихо
Чарівне світло лив на сонну землю.
Збентежений, тремтячи весь, Валентій
На землю кинувсь. "Боже, боже мій!

Так ти мене оставив! Прикуваєш
Мене до світу, до гріха, до жінки!
Ти... ти ненавидиш мене, не хочеш,
Щоб я спасений був! О боже, змилуйсь,
Спаси мене! Пошли мні наглу смерть...
Ні, ні, - не смерть! Позволь спокутувати
Гріхи! Пошли мені таку недугу,
Щоб всі вони злякалися мене,
Щоб, дивлячись на мене, серця їх
Стинались ледом, щоб їх руки мліли,
Заким до мене доторкнуться, щоб
В обридження і страх змінилась їх любов!"

І диво сталося. Враз здалось йому,
Що вся земля смертельно застогнала,
Що безкінечний біль прошиб її,
Такий могучий, що в одній хвилині
Усі живі твори умертвив.
Одно зітхання - і ціла земля
Осталась тільки величезним гробом,
Мільярдами бездушних трупів повним.
Валентій зірвався на рівні ноги,
Повів довкола блудними очима...
Як тихо, глухо!.. І ніщо не видно...
Не бовваніє в далі Капітолій,
Не видко мурів батьківського дому, -
Пустиня, рівно! І немов моряк,
Що сміло відкрива краї незнані,
Так вдаль летять його свободні очі
Із краю в край. Поля, ліси, і гори,
І море, й сушу обнімають. Всюди
Пустиня, смерть. Він віддихнув свободно.

Но що се? Десь на другім краю світу,
В нутрі мов найпустішої пустині,
Щось двигается, здіймається, росте,
Страшне, таємне. Наче чорна хмара
Клубиться, воздух весь пройма грозою,
На крилах вихру копотить до нього.
Валентій дарма напружає очі,
Вкладає в них всю силу духу свого:
Хоч проникає землю всю наскрізь,

А хмари тої проникнуть не може.

Вона зблизилась, заслонила небо
І тягарем страшеним налягла
Валентію на душу. Він аж весь
Подавсь додолу, мов та деревина
Під снігом. Втім підвів нечайно очі
І бачить: перед ним стоїть панич
В тіснім хітоні, з розкудовченим
Волоссям, з піною кровавою
В устах, з посинілим лицем страшеним.

“Лиш ти один остався ще живий,
А другий я, - промовила поява, -
Но нам замало місця на землі
Обом. Борімось на життя і смерть!”

“Зачим мені боротися з тобою? -
Сказав Валентій. - Чи ж не мож нам жити
Обом самотньо? Я тебе не знаю,
Ані твоєї смерті не бажаю”.

“Не знаєш мя, а прецінь в серці твоїм
Я викохавсь і виріс! Я - ненависть
До всіх людей! Борись, борись зо мною!
Я не стерплю, щоб жив хто ще, крім мене!”

“Ім'ям господнім закликаю тя,
Демоне клятий, уступись від мене!”

“Га-га! Ім'ям господнім закликаєш.
А сам о мене господа просив!
Його ім'ям приходжу я до тебе
І те несу тобі, о що благав ти!”

І вдарила страшеним поява
Його в грудь п'ястю. Від удару того
Спинилось серце в своїм скорім руху,
Застигла кров, посиніло лице,
Кровава піна стала на устах
І завернулись у орбітах очі.

Мов труп, на землю покотивсь Валентій
І так лежав, мертвий, заціпенілий.
Тоді коліном приклякла поява,

Притисла, що аж кості затріщали,
І, нахилившись над його лице,
Щось тихо шепнула йому до уха,
Таке страшне, глибоко таємниче,
А так пекуче, мов жало оси,
Заправлене в пекельную отруту.

І верглось враз Валентієве тіло,
Як мечесь ящірки відтятий хвіст,
І почали всі сугави пручатись
І кидатись, о землю бить собою
В страшених судорогах. Руки рвали
Траву і зілля; скреготали зуби,
А з здавленої груді добувавсь
Звірячий, дикий, прошибливий голос.

В землі вже яму вибив під собою,
З-під нігтів рук повиступала кров,
І піною покритося лице,
Коли вкінці поява відступила
Від мученика. Зціплий, недвижимий,
Посинілий, страшений, він лежав,
Мов труп. Лиш звільна підносились груди,
Свій обіг звільна починала кров,
І довгих хвиль було потрібно, щоб
В болющій тілі знов затліла іскра
Життя, і мислі, й тямки. Звільна, тихо
Валентій встав, хитким, непевним кроком
Ступив наперед і спинився знов.

У голові його була пустиня:
Що сталося з ним - не тямив. Все від хвилі,
Як кинувся на землю, просячи
Недуги в бога, потонуло в чорну
Тьму забуття. Лиш біль лишився лютий,
Якийсь таємний, невловимий біль,
Котрого він не знав причини й місця.
Страшна утома тіла ще зміцняла
Той біль, хоч се був біль душі, не тіла.

І враз йому неясно пригадалась
Страшна поява, що боролась з ним,
І пригадалось, що якісь страшні
Слова вона йому шептала в ухо,

Що від тих слів душа його замерла
І тіло заметалося, мов кожний
Сугав в нім рвався від цілості осібно,
І що слова ті - се причина болю.
Жало, що й досі в рані ще стримить.
Та що се за слова? Який їх зміст?
Він дарма хору думку напружає,
Ворушить споминки! Немов залізна
Стіна довкола слів тих заклепилась,
Добратися до них ніяк не може.

І, сам себе не тямлячи, в задумі
Повільним кроком він у дім пішов
І в залу, повну гостей, світла, шуму

І радості, вступив, мов дух Ереба.
Один лиш крик смертельної тривоги
Пройшов по гостях, остовпів отець,
Зомліла Сільвія на вид його.
Блідий, розхристаний, з лицем кровавим,
З розкудланим волоссям, в порваній
Одежі, з впертими наперед себе
Очима, він стояв хвилину в дверях,
Немов нагадував, де він зайшов,
Мов дивувався, чого помовкли так
І побіліли й затремтіли всі.
Відтак повільно, мовчки перейшов
Півперек зали й сів коло невісти.

Мов ангел смерті пролетів над домом,
І замахнув мечем, і перетяв
Усі живі нитки, що серце з серцем
В'язали, - так нараз почули гості
Якусь відразу, страх, обридження
До мученика. Мовчанка засіла
Мертва на місце радості; музики
Утихли, світла гаснуть почали,
І гості тихо, боязно розповзлись
Із зали. Німо, миючись сльозами,
Не оглядаючись, пішла вкінці
І Сільвія. Лишень отець старий
З розбитим серцем, у страшеннім горі.
Котрого сам не розумів, не збаг,
Остався з сином, що все ще сидів

Німий, недвижний, витріщені очі
Впер в одно місце і всі сили духу,
Всі мислі й нерви напружав і мучив,
Щоб відгадати демонські слова.

Отець сидів і не зводив очей
З його лица, і холодом у нього
Стиналось серце, і не шевелились
Уста сказати хоч словечко до сина.
Неначе чув, що бездна створилась
Між ним і сином і що вже ні сльози.
Ні молитви, ні жертви бездни тої
Не замостять. Вкінці підвівся, встав,
І хусткою обтер лице кроваве,
І слуг покликав, щоб обмили пана.
Відтак, задуманого, взяв за руку
І в ліжку, мов дитину, положив,
І хрест зробив над ним, і рік: "Засни!"
А сам всю ніч без сну над ним просидів.

О серце батька! Ти, як звід небесний,
Такий всеобнімаючий, просторий!

Такий чудово чистий, лазуровий,
Коли всміхається до нас весною!
Такий могутчо-потрясаючий,
А враз і благодатний, оживлющий,
Коли в літню спеку громи шле,
І бурю, й дощ і дροжжю наповняє
Слабії твори, але чистить воздух
І освіжає землю, кормить ріки.
Такий в важкій задумі сумовитий,
Коли вмира дитя його любиме,
Чудове літо, і такий старанний,
Коли вкрива дрімаючу дочку,
Царицю землю, в чисті, білі ризи,
Щоб свіжа, ясна, пробудилась знов!
О серце батька! Як же велична,
Здорова, сильна, покріплююча,
До жертви скоро, фальші несвідома,
Глибока й тиха враз твоя любов!

На другий день заплакана, тремтяча
Прибігла Сільвія; їй думалось,

Що вже Валентія в живих не взрить.
А він, проспавши ніч усю спокійно,
Встав хоч блідий, та май зовсім здоров,
І навіть вираз дикий, боязкий
З лица вступив, лиш дивная задума,
Мов шукання напружене за чимсь,
Чого найти не можна - надавало
Лицю його несамовитий вираз,
Він Сільвію ввічливо повітав,
Спокійно, хоч без жару, споминав
Вчорашнє свято; про страшний кінець
Не згадував, здавалось навіть їй,
Що й сам о нім не тямив він зовсім.
І взагалі балакав так розумно,
Так неподібно до недавнього
Нелюдсько-аскетичного жаргону,
Що серце Сільвії, зморожене
Вчорашньою кровавою марою,
Мов віск м'який, знов таять почало
І липнуть до Валентія.

Минуло

Так кілька день; вже й батько силувавсь
Втішатися надією, що все те
Ще добре буде, - хоч глибоко в серці
Якийсь зловіщий голос не втихав,
Віщуючи нове, ще тяжче горе.

Аж вечір раз, коли у розговорі

Сиділи всі в світлиці: батько, син,
І Сільвія, й Памфілій, - встав Валентій
І поспішив у сад, мов звав го хтось,
Мов щось забув і квапився найти.
Стривожені поглянули на себе
Оставшіся в світлиці; мовчки ждали,
І серце в груді замирало всім.
Аж через півгодини увійшов
Валентій. Боже, як він виглядав!
Се не Валентій був, а труп, руїна,
Недобиток, котрого лиш зняли
З хреста. В розбитім і кровавім тілі -
Здавалось, ледве що держиться дух,
А на лиці така виднілась мука,

Таке розпучливе напруження
І безнадійність відгадати те,
Над чим томилися всі сили духа, -
Що з уст усіх один лиш вирвавсь зойк,
Один болющий окрик. У нетямі
Ішов нещасний. Кинулись до нього,
Обмили тіло, зсиніле і збите,
Олійками понатирали, мовчки,
Мов хорее дитя, на постіль завели,
Де зараз сон мертвий його обняв.

Не можучи сказати ані слова,
Всі троє у несказанній тривозі
Гляділи перед себе. Лютий біль
У серці Сільвії слізьми розлився,
І не найшов ніхто для неї потіхи.
Аж як самі собою вгамувались
Дівочі сльози, обізвавсь Памфілій:

“Страшна, над всякий опис се страшна
Недуга! Демон злий якийсь узяв
Над ним свою прокляту власть. Та праве
Життя його ламає власть бісівську,
Тож біс, як злодій, лиш вночі, часом
На нього із-за угла нападає.
Молитва й піст - отеє ліки нехибні
На демонів таких. Молімся всі,
Пильнуймо чутко кожний крок його,
А демон злий до нього не приступить”.

Як потопаючий за стебелину,
Так нещасливий батько за ту раду
Вчепивсь. В свій дім Памфілія спровадив
І упросив його - не відступати
Від сина день і ніч. Не спротивлявсь
Валентій тому, а розумні, щирі
Памфілія розмови звеселяли

Його понуру душу. Лиш часом
Якесь таємне, страшне остовпіння
На нього вечорами находило,
Він, мов крізь сон, кричав: "Іде! Іде!"
І блід, і синів, деревів увесь.

Але Памфілій не теряв відваги,
Моливсь, співав, кропив, а рівночасно
Насилу з батьком рушав, скоботав
Валентія і тер холодні руки,
Аж поки той не приходив до себе.

Пройшов так місяць в вічній боротьбі,
І хоч не мав за весь той час Валентій
Ані одного нападу такого,
Як перші два, то все ж за місяць той
Подався, одряхлів, ослаб і тілом,
І духом. Де поділась та краса,
Та ясна, свіжа, привітна поява,
Що чарувала всіх! Де дівсь той ум
Мислячий, бистрий! Скулений, блідий,
З тремтячими колінами, потусклим,
Зів'ялим оком, звільна, наче тінь,
По мармурових залах безучасно
Валентій плентавсь. Порохом припали
Його любимі книги. Під дверми
Надармо ще стогнали день від дня
Недужі: висхло джерело води
Цілющої, погиб лікар великий!

Лиш батько ще надії ке теряв,
І Сільвія його не покидала.
А вечором, коли пора страшна
Зближалася демонських нападів,
Всі троє обсідали коло нього
І в розговор живий його втягали,
Щоб ум його насилу відтягти
Від темної задуми; то часом
Читала Сільвія Арістофана
Та інші твори веселі, смішні,
Щоб оживити застигавшу кров!
І, бачилось, усе те помагало,
Та хоч щовечір майже чулось їм
В очах, лиці Валентія тривожнім,
Що пролітав над ним зловіщий демон,
То все присутність їх його прогнала.

Аж раз - понурий був, проклятий вечір.
Жаркий сироко віяв із-над моря

І віддих запирав в здоровій груді,
Лягав, мов змора, на кожніське серце.

Від рана вже непокоївсь Валентій,
Весь день не їв нічого, все ходив
По всіх будинку, наче навіжений,
Заглядував у всі кути, всі скритки
І сам себе про щось розпитував.
То знов в розпуці руки опускав
І скрикував: “Дарма, дарма, не можу!
Не пригадаю! Боже, як болить!
Слова, слова! Три слова лиш згадати,
А все мине, спокій поверне, щастя!”

Надармо батько у страшній тривозі
За ним ходив, розпитував і тішив,
Памфілій дармо всі псалми святі
Переспівав і окропив весь дім!
Чим нижче сонце, наче кров червоне,
Хилилося з полудня, чим густіший
І гарячіший залягав туман,
Чим дужче і глухіше вітер вив,
Тим неспокій Валентія збільшався.
А як у морі сонце потонуло,
Він став і попрощав його рукою:
“Прощай, о сонце, вже тя не побачу!”

З кутів високі тіні піднялись,
І звільна поповзли по всіх покоях,
І залили собою весь простір.
Немов осуджений на смерть, тремтів
Валентій, на потіхи всі глухий,
Широко витріщеними очима
Шукаючи когось в просторі темнім.
А втім, посинів і, руками очі
Закривши, крикнув: “Ох, іде вже, йде!”

“Оружжя на диявола хрест твій!” -
Кричав Памфілій і кропив щосили, -
Між тим отець і Сільвія взяли
Валентія за руки, мов бажали
Його собою заслонить, но чули,
Як він в руках їх костенів, холол.

Пройшла так хвиля. Той страшенний вираз
Що на лиці Валентя малювавсь,
Показував, що наближаєсь хвиля
Самого нападу. Нараз він скрикнув
Нелюдським голосом і стрепенувсь
Так, що попадали, немов снопи.
Отець і Сільвія - і він упав.

І почалась найтяжча година,
Якої лиш в житті вони зазнали,
Година мук пекельних, крику, стону

І скреготу зубів, важких ударів
Всім тілом, головою й грудьми
О гладкий камінь. Мов закаменілі,
Стояли зрителі, в німій тривозі
Гляділи на те конання страшенне
Того, хто був так дорогим для них.

Часом здавалось, що в безмірних муках
Пручаєсь він і силується встати,
Щось спутаним белькоче язиком
І судорожне рвучими руками
Б'єсь в грудь, в лице, показує кудись.
Но все те, мов у гарячковім сні,
Мішалось, млилось перед їх очима
І ледом в жилах їх стинало кров.

Вкінці ослабли кидання його,
Лиш грудь ще віддих піднімав слабий
І кров'ю зайшли очі так благальне,
Так жалібливо вперли погляд свій
В Памфілія, що той, мов духом пертий,
Прикляк і тихим голосом тремтячим
Зачав співати: "Упокой, владико,
Созданіє твоє!"

Немов таємна сила

Розбила лід на серці батька й діви, -
І розляглися голосні ридання,
Нарікання, мольби й закляття ніжні, -
І серед тої сутолоки звуків,
Посеред тих, що так його любили,
Мов свічка, тихо, звільна згас Валентій.

Та демон той, котрого випросив
На себе він, з ним разом не помер,
Але пішов по світі. В нерви, в кров
І кості своїх жертв засіяв він
Страшнее сім'я. Батько, і Памфілій,
І Сільвія, і все потомство їх
Погибли тою ж смертю, що й Валентій.
І потяглась страшенна нитка муки
Від них по всьому світу. І прозвали
Ту таємничу, люту недугу
Недугою Валентія святого.

Століття йшли, лавиною тяжкою
Котилось горе по серцях людей,
Котились муки, болі і терпіння,
То слабнучи, то зміцнюючись знов.
Царила тьма, світало світло правди,
Боролось зло з добром, а людський дух

Боровсь з терпінням і чимало мук
Улагодив, усунув, лиш на ту
Недугу досі не найшов ліку.

Но він найде його! Століття йшли,
І кров лилась під зубцями коліс,
В огні кострів живе шкварчало тіло,
В ім'я любови господньої царила
Ненависть до людей і до природи.
Тоді Валентія святого демон
Багате жниво мав! Сотками тисяч
В його страшнеє царство перлись люди.
А другі тих, котрих він катував,
Домучували як чарівників, -
Страшні картини, від котрих повік
Стинатись буде кров у людських жилах!

Століття йшли, світало світло правди,
Пануюча ненависть, наче тьма
Нічна - поблідла, власть втерляла, розійшлась,
І віджила погорджена любов.
А разом з розсвітом нового дня
Ослабла й сила демона страшного.
Мов тінь іще волочиться він нині
По світі, та рука його не здужа

Такі могучі завдавать удари,
Як за панування ненависті.
Він жде пори, коли в новій красі,
Мов сонце ясне й теплеє на небі,
Любов всеоб'ємлюща і вселюдська
Поміж людьми вцариться на землі, -
І буде се його послідня хвиля,
Бо рани, що ненависть завдала,
Одна лишень любов згоїти може.
Грудень 1885
1886

У темну ніч я містом тихо брив
І в серці ніс своє таємне горе.
Кругом життя кипіло, наче море,
І блискіт ламп мене дразнив, тіснів.
Кай мене шугали швидкії тіні
В театр, на бал, у клуб, в шинок, домів,
Фіакри гуркотали по камінні,
А в далі дзвін понуро щось гримів.
Втім тінь одна шугнула поуз мене:
Вся в чорнім, тихо, звільна йшла вона.
Зирнула - і з душі з самого дна

Знов піднялось все горе утасне.
Лиш раз зирнула, і крізь пільму ночі
Той погляд вбився в груди мою, мов ніж.
О, щоб були мої осліпли очі,
Було б в душі ясніш і спокійніш!

1887

МОЇЙ ДРУЖИНІ

Спасибі тобі, моє сонечко,
За промінчик твій - щире словечко!
Як промінчика не здобуть притьмом,
Слова щирого не купить сріблом.
В сльоту зимнюю, в днину млистую
Я дорогою йду тернистою;
Кого я любив, ті забулися,
А з ким я дружив - відвернулися.
Відвернулися та й цураються,
З труду мого посміхаються,
В порох топчуть те, що мені святе, -
А недоля й тьма все росте й росте.
Важко дерево з корнем вирвати,
Друга давнього з серця вигнати.
Важко в пільмі йти, ще й грязюкою,
Де брехня сичить вкруг гадюкою.
Та як радісно серед трудного
Шляху темного і безлюдного
Вгледіть - світиться десь оконечко!..
Так у горі нам - щире словечко.
То ж за дар малий, а безцінний твій,
Що, мов цвіт, скрасив шлях осінній мій,
За той усміх твій не вдослід журбі
Спасибі тобі! Спасибі тобі!
Написано д[ня] 27 січня 1887 р., досі не друковано.

1889

Неясна для вас ця легенда
І чудно читати її?
Не личить стара реверенда
На хлопській плечі мої.
Що ж, пані, ті вірші неясні -
То власная повість моя:
Мої розчаровання власні
І лютая мука-змія.
Колись за невласні провини

Цурались мене і кляли, -
Мов Каїн отой по пустини,
Блудив я по рідній землі.
Докори зносив я і труди
І, хоч їх тягар мя ломив,
Я привидом, з власної груди
Розснотаним, душу кормив.
Я з власного серця і крові
Творив собі радісний світ,
Щоб скарб весь своєї любові
У нім помістити як слід.
А нині, коли я вертаю
З словами любові до братів,
Чи ж "щирі" сліпці не пускають
На мене затроєних стріл?
Важка моя пісня, о пані,
Бо важко на серці мені:
Мов човен під ніч відірвавсь від пристані,
Хитають ним хвилі, шаругою гнані,
На небі ні зірки, внизу ж у отхлані
Таємні мигочуть огні.

28/3 1889

Ні, вдуріти доведеться, роком кожний миг стається, дні повзуть важкі, німі
із неволі у тюрмі.
Діла, праці, хоч би злуди, щоб не ритись в власній груди, щоб забуть невольний стан,
не ятрити давніх ран.
Чарівнице злотокрила, пісне ніжна, пісне мила, ти візьми мя, не лиши, в край чудовий
занеси!
В край чудовий, в край казочний, де бездонний, непорочний сяє і смієсь блакіт, в
чистий, ясний, кращий світ.
Під блакітом тим іскристим ллєсь життя ключем пречистим, в жилах кров кипуча гра,
сила груди розпира.
Бог з сівнею полем ходить, в краю розум верховодить, дух геройський підліта, а царює
красота.
А хоч грає зло, мов тучі, пасті розніме гадючі, то найдєсь герой як стій, що за край
постоїть свій.
Всяке зле чи добре діло, хоч як скрито б не сиділо, там усе на світ зійде
і заплату ізнайде.
Хоч часом наляже горе, кривда правду переборє, підла зрада під кінець царський осягає
вінець, щира вірність у кайданах або в полі в лютих ранах - не лякайтесь: вся біда тільки
проба і луда.
Ще в останній крайній хвили встане правда із могили, сильна, юна, злу на страх,
і розсипле зло на прах.
Час, простір, замки могильні против неї всі безсильні, бо вони є сила та, що всім світом
оберта.
Мов змія, що в хвіст кусаєсь, з неї вплив, в ню вливаєсь вічний сил плідних потік, дух,
природа, чоловік.

В єдності живій з собою три могуті сили ті подають собі чергою з рук у руки золоті кубки з вічно молодого всецілющою водою.

Не опреться тій воді, вічно юній правді щирій, ані зрада у порфірі, ні брехня у чорній рясі, в медоплинних слів прикрасі, ані військо незчисленне, ані навіть те страшенне смерті лезвіє студене в казці, в казці nota bene.

27/9 1892

ПРИВИД

Холодна ніч. Спокійно, важко, звільна
На місто сніг вогкий паде й паде;
З густої тьми журба якась могильна
Вихилює лице своє бліде.
Лампи горять. Колеса світлянії
Довкола них тісняться, меркотить
Кривавий блиск. Неначе сонні мрії,
Фіакри мигають і гинуть вмить.
На тротуарах ще прохожих сила:
Циліндри, шуби, модні боа дам
І драні лахи - різнобарвна хвиля
Пливе, гуде, зіпреться тут і там.
І я в юрбі, сумний і самотній,
Пливу безвладно, щоб від власних дум
Втекти - та, невідступний і глибокий,
У серці все несеш зо мною сум.
І наче той, що тоне і в знесиллі
Шукає гілки, корня, стебельця, -
Так я між лиць тих в пестрій люду хвилі
Шукаю щиро дружнього лица.
І враз я здеревів і стрепенувся,
Щось горло стисло, в груді сперло дух...
Втікати бажав, та не поворухнувся,
Мов оглушив мене важкий обух.
То не обух! То йшла передо мною
Висока постать, пряма та струнка.
Оглянулась, хитнула головою,
Моргнула на прохожого панка.
Оглянулась ще раз. Великі очі,
Глибокі, темні, мов та чорна ніч,
Зустрілись з моїми й в бездонній ночі
Пропали. Двоє їх спішило пріч.
А я стояв мов стовп. Юрба юрбою
Мене тручала, штовхала раз в раз,
Та я не чув ні холоду, ні болю,
Мов огник свідомості в мізку згас.
“Вона!” - Із уст одно те слово присло,
Та в нім була магічна міць страшна!
Мов камінь млиновий, за шию тисло
Мене одно се словечко: “Вона!”

Вона, ся гарна квітка “сон царівни”,
Котрої розцвітом втішався я,
Котрої запах був такий чарівний,
Що й досі п'яна ним душа моя!
Вона, котрій я все бажав віддати,
Весь скарб душі, всі думи, всі чуття,
Котрої слід я рад був цілувати,
В котрій вбачав красу і ціль буття!
Та, що мене одніським словом своїм
Могла героєм, генієм зробіть,
Обдарувать надією й спокоем,
Заставить все найвищеє любити, -
Та, що в руці від раю ключ держала,
Вона його закинула в bagno
І чарівного слова не сказала...
Чи хоч в душі гризе її воно?
Не словом - рухом, поглядом холодним
Мене зіпхнула в темний рів без дна.
Лечу!.. Валюсь! Та там внизу, в безодни,
Хто се пропащий, стоптаний? Вона!
Стій, привиде! Скажи, яка неволя
Тебе зіпхнула з радісних вершин?
Хто смів красу й пишноту сього поля
Втоптать в болото і з яких причин?
Чи голод, холод і сирітства сльози,
Чи та жага, що серце рве й скребе,
Що хилить волю, мов та буря лози,
На сей торг ганьби випхнула тебе?
Постій! Постій! Я вмю се відчути.
Моя любов не згасла, ще горить,
Зуміє райський ключ із дна добути,
Зуміє рай запертий створить.
Не чує? Щезла з ним у пітьмі ночі,
Лиш вид її прошиб мене, як ніж.
О, щоб були мої осліпли очі,
Було б в душі ясніш і спокійніш!
Відень, 6 падолиста 1892 р.

1895

ТРИ ДОЛІ

З таємної безодні небуття
Маленьку іскорку, людськую душу
Покликано до земного життя,
На земні радощі, на земную катушу.
Вона летить, мов зірка тая,
Що з неба в безмір улітає, -
Та ось спинилась на момент;
В півшляху три богині-Долі

Її стрічають, щоб по волі
Їй на дорогу дати презент.
І мовила одна: "Душе щаслива,
Даю тобі талант яркий,
Будь сильна ти, і ясна, і мислива,
Твій ум живий, твій зір палкий!"
А друга мовила: "Від мене
Прийми багатий скарб чуття,
Бажання правди нестружене,
Бажання вільного життя.
Фантазія твоя хай буде многоплідна,
А в серці твоїм хай горить
Огнем могутнім гордість благородна,
Перед ніким чола щоб не корить".
Та третя, злобная старуха,
Всміхаючись на ті слова,
На душу своїм духом хуха
І ось що скиглить, мов сова:
"Ай-ай, розщедрились сестриці!
Ось цяцю винайшли яку!
Добра повніські рукавиці
На неї сиплють без ліку.
Та що се, ви якогось Данта, Гете
Чи Шеллі з неї хочете зробити?
Ну, любоньки, без мене ви не втнете,
Мені ж героїв тих по вуха вже досить!
Чекайте ж, я даруночок їй дам
Такий, що ваші пишні дари
Їй будуть не коштовний крам,
А гірш тяжкої муки й кари.
Іди ж собі, душе, у свою путь, -
Що терням встелена тобі, не розмарином!
А чим тобі на світі бути?
Будь русином і хлопським сином!
Талант твій буде рвать тебе
Між люди, в вир життя могутий,
В великих діл і намірів ігрисько,
Та вродження й мій присуд неминучий
Тебе по пояс загребе
В багно грузьке, в клопотів муравлисько.
Той зарід сили, що іскриться в тобі, -
Ні, ти не розів'єш його як слід.
Без вправ, без змагань, наче в гробі,
Його задушить твій нездарний рід.
Твій ум хоч буде вічно рваться
До світла, правди і добра,
Та ввік не здужає добратися
До тої течії, котра
Його б запліднила на зріст,
Йому дала би власний зміст,
Ярку створила б індивідуальність,
Дала би форм, думок оригінальність.

Се не для тебе, синку мій!
Ти будеш за чужим слідом все гнаться,
Із помилок чужих нічого не навчаться
І повторять зади по указці чужій.
Твоє чуття тобі за пекло стане,
Його топтатимуть усі,
Аж сміття з скарбу зробиться погане,
Аж зависть розростесь, любов зав'яне,
Гірка отрута лишиться в душі.
Бажати будеш правди дуже,
Та з помилки у помилку блукать, -
Ніхто тебе не витягне з калюжі,
Хіба лиш божа благодать".
Написано д[ня] 27 мая 1895 р., досі не друковано.

1898

МОЇЙ НЕ МОЇЙ

Поклін тобі, моя зів'яла квітко,
Моя розкішна, невідступна мріє,
Останній се поклін!
Хоч у життю стрічав тебе я рідко,
Та все ж мені той спогад серце гріє,
Хоч як болючий він.
Тим, що мене ти к собі не пустила,
В моїх ти грудях зглушила і вгасила
Любовний дикий шал,
Тим ти в душі, сумній і самотній,
Навік вписала ясний і високий
Жіночий ідеал.
І нині, хоч нас ділять доли й гори,
Коли на душу ляжуть злії змори,
Тебе шука душа,
І до твоєї груді припадає,
У стіп твоїх весь свій тягар скидає,
І голос твій весь плач її втиша.
А як коли у сні тебе побачу,
То, бачиться, всю злість і гіркість трачу
І викидаю, мов гадюк тих звій;
Весь день мов щось святе в душі лелію,
Хоч не любов, не віру, не надію,
А чистий, ясний образ твій.
(1898)

1901

МІЙОВІ ЕЛЕГІЇ

I

Весно, ти мучиш мене! Розсипаєшся сонця промінням,
Леготом теплим пестиш, в сині простори маниш!
Хмари вовнисті, немов ті клубочки, шпурляєш по небу
І, мов шовкові нитки, дощ із них теплий снуєш.
Сірюю грудку з землі ти підкинеш під небо блакитне,
І в жайворонкову трель грудка розсиплеться вмить.
Ти журавлиним ключем навертаєш нестерпную тугу,
Мрії про вольний простір, щастя далеке моє.
Ти лебединим крилом кришталевії хвилі скородиш -
Чую їх плеск аж у сні на лазуровій ріці.
Бачу, як чайкою ти колихаєшся над глибиною,
Як над широким Дністром гнешся лозою к воді.
Весно, ти мучиш мене! Міліонами кольорів, тонів,
Ліній і творів кричиш: воля, і рух, і життя!
І, мов безсильне стебло в бистрину ту, ти рвеш мою душу,
В серці зів'ялим, черствім будиш нові почуття.
Будиш бажання, яким не сповнитись; освітлюєш пустку;
Ніжно гойдаєш в гілках осамотіле гніздо;
Пильно схиливши лице, роздуваєш погасле огнище;
Свистом від гаю зовеш, наче мій друг молодий.
Ні, не мені вже гулять по тім гаю, мій друже-соколе!
Ні, не мені вже зайцем в зелень пахучу нирять!
Серце тріпочеться ще, і у груді кров б'ється живіше,
Та напосіли літа, давить життя тягота.
Мрії безумні, немов той табун, вигравають по полю,
Гриви на вітер, і ржуть, дзвінко копитами б'ють.
Ах, та се мрії, чуття легкокрилі, барвистії діти,
Але тверда їх рука в поводах цупко держить.
Хвилька - і ляск батога, і жорстоке, понуре "ніколи"...
Праця! І чар весь мине. Весно, ти мучиш мене!

II

Бачив рисунок я десь - і забув уже, де його бачив,
Чий то рисунок був - Бекліна чи Мейсоньє.
Мушля перлова - то віз, а метеликів чвірка - то супряг,
Два аморети малі - то два погоничі їм.
Пурпуром, золотом і ізмарагдом, сапфіром набитий,
Стелиться геть у безмір круто веселчаний шлях.
Поле внизу, непривітна стерня, тогорічне будяччя,
Пара худих шкапенят тягне, зігнувшись, плуг.
За плугом, згорблений теж і спотілий, орач поступає,
Тисне чепіги грудьми, істиком скибу труча.
Та вже спинили його аморети, вже тягнуть за поли,
Просять і тягнуть, манять в поїзд перловий сідять.
З острахом бідний орач позира на незорану ниву,
На коненята свої, на мозолі на руках.

Але нога вже сама піднялась і не слуха розсудка,
Так і здається - тремтить в поїзд перловий ступить.
Весно, се твій екіпаж! І твоя се вина, коли серце
Ще раз розсудок злама, ще раз зо шляху збіжить.
Так усміхаєсь йому променястий той полет Ікарів,
Навіть Ікара судьба не налякає його.

III

Ні, аморети, мені за погоничів ви вже нездалі:
Надто ви, хлопці, палкі, надто в їзді нетривкі.
Надто бурливі у вас поривання: раз блисків, пожежі,
А за хвилину вам бур, громів і трусу давай.
Надто, голубчики, ви патетичні, засліплені трохи
В своєму власному "я". Се не до ладу мені.
Я вже старий мореплав, як смакують ті громи і бурі,
Знаю докладно! Нехай робить собі їх Зевес!
Досвідний нурук із мене: що в власному "я" там таїться
На болотистому дні - знаю, голубчики, й се!
Черепи стовчених мрій, кістяки неоправданих планів,
Зломки дрібних пожадань, трупи обманних надій.
Ах, а крім того, гидкі слимаки самолюбства, медузи
Зависті, хроби гризот, кефалоподи підлот.
Ні, аморети, не вас за погоничів взять я бажаю:
Сонце, погоду люблю, ясність і радісний сміх.
Хай уже лучче дідусь, сміхотворець отой бородатий,
Супряг летючий жене, золотосяйний гумор.
Нам ні пощо поспішать - не втече від нас чорна могила;
Нам нікого проклинать, нам нікому докорять.
Пристрасті в нас уляглись, скороспілки ілюзій обпали,
З ран, що життя завдало, ще хіба шрами болять.
Та з життєвої борні ми не вийшли каліками: серце
Не відучилось любити, іскри не згасли в очах.
Нумо ж, дідусю! Хапай за ті поводи, з променю ткані,
На романтичнім візку в край реалізму майнем!
Сонцем маєвим нехай наше слово заблисне, заграє,
Жаль наш маєвим дощем хай на лани капотить.
Наша любов, мов маєва погода, хай гріє-голубить,
Гнів наш хай буде мов грім, що лиш міазми вбива,
Але ненависть гонім і зневіру далеко від себе!
Біль наш і сумнів на сміх, слізьми облитий, змінім.

1902

В АЛЬБОМ П[А]НІ О.М.

У безсонну ніченьку,
Де сум - твій товариш,
Скільки передумаєш,

Скільки перемариш!
Всі прожиті радощі,
Всі пробуті муки
Йдуть, мов тіні тихії,
Держачись за руки.
Йдуть, сміючись, плачучи -
Не о власних силах, -
Мрія-бо тужливая
Їх несе на крилах.
Та мені в борбі важкій
З темними думками
Навіть у країну мрій
Шлях заріс тернами.
Криворівня, дня 24 серпня 1902.

1903-1905

I

Лук металевий і стріл сагайдак, тетива дзвінкострунна -
Нум на все підле й гидке бистрії стріли пускати!

II

Весело інших стрілять, не болить! А візьми лише, стрільче,
Власнії хиби на ціль. Власну гидоту підстріль!

III

"????????????????1" - як казав колись Шеллі покійний, -
І в чоловіці люблю, що чоловічне найбільш".

IV

"Що чоловічне найбільш? А се що таке?" - може, спитаєш,
Матінка наша стара, вроджена нам глупота.

V

Ах, із Адамом ураз, перед Єви, росла вона в раї,
А як останній з людей згине, й вона з ним умре.

VI

Спори, і свари людські, і програми, й цілі світогляди -
Се для Зевеса немов раків шептання в мішку.

VII

Ах, як же радо в житті значимо собі лінію просту!
Та байдуже се землі, крутиться з нами в кільце!

VIII

Стільки дурниць я робив у житті, що тепер, де зирну лиш,
Бачу знайоме лице: кождий дурак мені брат.

IX

Деякі люди - немов ті блудні огні над болотом:
В тім їх життя, що раз в раз бігають і блискотять.
Та ненастанний їх рух нічогісько порушить не може,
Так, як і блиск їх огню, ані тепла не дає.

X

Деякі люди - немов порохно те, що світиться ніччю:
В тім їх і дотеп, і блиск, що непорушні гниють.

XI

Деякі люди - немов отой кремій, що іскри пускає,
Лиш коли сталь його б'є, зрештою зимний лежить.

XII

Плачеш, що доля все б'є? А чи знаєш ти, кременю глупий,
Хто те кресило держить? Пощо він креше тебе?

XIII

Ти лишень іскри пускай! Може, світоч із них загориться,
Що поколінням усім вихід освітить із тьми.

XIV

Деякі люди - мов грім, що стрясає всю землю в посадах,
Страшить дітей і жінок, та освіжає весь світ;
Або мов блискавка, що розбиває дулавого дуба,
Та міліони рослин озоном розвеселя.

XV

Ти не жалкуй, що не міг, наче блискавка, блиснути в п'їтьмі;
Маєш огонь, то гори, хоч би в домашній ватрі.

1 Я чоловіколюбєць (грецьк).

1906

Ходить туга по голій горі,
Як туман по долині,
Сїє мрії й бажання свої
По широкій пустині.
Розлітайтеся, мрії мої,
Будякове насіння,
А де стрїнете серце живе,
Запускайте коріння!
Запускайте коріння цїпке
Аж у серце до ґрунту,
Проти плїсені, сну, мертвоти
Кличте духа до бунту.

СІЙТЕ БІЛЬШ

I

Посїяли трїшки - та й страшно:
Чи зїйде?...чи ще присївати?
Та сїйте ж! - минає посуха -
Не дурно ж тим хмарам снувати...
Не дурно ж так дощиком пахне...
Он хмара згущається чорна,
Край неба весь скоро обгорне.,
От блискавка блисне і грїм як не трахне!
Не дурно ж так дощиком пахне!

....

Та хай би ж ся хмара і дурно пройде,
Нова після неї сильнїша прийде:
Не дурно ж по небу тим хмарам снувати...
Не бїйтесь, не бїйтесь іще присївати!

II

Ой, як мало, як мало проснулось!
Хай би море скоріш сколихнулось!
Якби зміг да Перуном я зараз же стати,
В одну мить зміг життя б розбудить!
Якби зміг в свої руки всю силу зібрати,
Що в вас сонною й досі лежить -
Одна мить... Я б примусив вас жити!

ПАТРІОТ

Усе я бистро виджу,
Все оплюю, все збриджу,
Все сквашу, все розстрою,
Всіх гіркістю напою.
Де треба, влізу в душу,
Де схочу, честь нарушу,
На кожного подвір'я
Посію недовір'я,
На кожного підсіння
Положу підозріння -
І все те, все буквально,
Я вчиню так формально,
Спокійно, і прилично,
І вповні методично,
Що все уйду скандалу,
Не нюхну криміналу.
А хто би мав охоту
Назвать мою роботу
Яким поганим словом,
Я судом гоноровим
Йому прикручу роги
І чистий, без тривоги,
Неначе пес за плотом,
Все буду патріотом.
Писано 1906 р.

1916

ЗОНІ ЮЗИЧИНСЬКІЙ

Не мовчи, коли, гордо пишаючись,
Велегласно брехня гомонить,
Коли, горем чужим утішаючись,
Зависть, наче оса та, бринить,
І сичить клевета, мов гадюка в корчи, -

Не мовчи!
Говори, коли серце твоє підіймається
Нетерплячкою правди й добра,
Говори, хай слів твоїх розумних жахається
Слямазарність, бездарність стара,
Хоч би ушам глухим, до німої гори, -
Говори!
Написано 3 лютого 1916 р.

ПРОЛОГ ДО ПОЕМИ "МОЙСЕЙ"

Народе мій, замучений, розбитий,
Мов паралітик той на роздорожжю,
Людським презирством, ніби струпом, вкритий!
Твоїм будучим душу я тривожу,
Від сорому, який нащадків пізних
Палитиме, заснути я не можу.
Невже тобі на таблицях залізних
Записано в сусідів бути гноєм,
Тяглом у поїздах їх бистроїзних?
Невже повік уділом буде твоїм
Укрита злість, облудлива покірність
Усякому, хто зрадою й розбоєм
Тебе скував і запряг на вірність?
Невже тобі лиш те судилось діло,
Що б виявило твоїх сил безмірність?
Невже задарма стільки серць горіло
До тебе найсвятішою любов'ю,
Тобі офіруючи душу й тіло?
Задарма край твій весь политий кров'ю
Твоїх борців? Йому вже не пишаться
У красоті, свободі і здоров'ю?
Задарма в слові твому іскряться
І сила й м'якість, дотеп і потуга
І все, чим може вгору дух підняється?
Задарма в пісні твоїй лється туга,
І сміх дзвінкий, і жалощі кохання,
Надій і втіхи світляна смуга?
О ні! Не самі сльози і зітхання
Тобі судились! Вірю в силу духа
І в день воскресний твого повстання...
О, якби хвилю вдать, що слова слуха,
І слово вдать, що в хвилю ту блаженну
Вздоровлює й огнем живущим буха!
О, якби пісню вдать палку, вітхненну,
Що мільйони порива з собою,
Окрилює, веде на путь спасенну!
Якби!.. Та нам, знесиленим журбою,
Роздертим сумнівами, битим стидом, -
Не нам тебе провадити до бою!

Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, вперезешся Бескидом,
Покотиш Чорним морем гомін волі
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі.
Прийми ж сей спів, хоч тугою повитий,
Та повний віри; хоч гіркий, та вільний,
Твоїй будучині задаток, слізьми злитий,
Твоєму генію мій скромний дар весільний.
[1905]

Чому не смієшся ніколи?
Чи в твоєму серці зима,
І горе зморозило душу,
Що сміху у горлі нема?
Чому не смієшся ніколи?
Чи, може, лежить який гріх
Великий на твоєм сумлінні
І здавлює радісний сміх?
Лежить якийсь смуток таємний
На твоєм чудовім чолі,
І усміх твій - наче під осінь
Всміхається сонце у млі.

Отсей маленький інструмент,
Холодний та блискучий...
Один кивок... один момент...
І крові ключ кипучий...
Легенький крик... безсильний шепт,
А там - поклін покірний, -
Отсе весь лік, отсе рецепт
На весь мій. біль безмірний.
В отсей маленький інструмент
Кладу маленьку кулю
І замість любки на момент
Його до серця тулю.
Один кивок... легенький гук,
Неначе свічка здута,
І він з моїх упаде рук,
І з мене спадуть пута.
Один момент - хіба ж се гріх?
І пощо так страждати?
Марний комар, пустий горіх,
Та й пощо заважати?
Ядро завмерло - геть марну,

Порожнюю лущину!
Один кивок! За мить одну
Навіки я спочину.

EX NIHILO 1

Монолог атеїста

I

Нема, нема вже господа на небі!
Немає творця, ані самодержця,
Нема того, що всемогучим словом
Усе з нічого вивів! Наче тінь
Велика, залягав він світ цілий,
Тьмив мозги людські сотні тисяч літ.
Стискав серця залізними кліщами
Тривоги, шарпав душі, кров хлепав
І теплу пару різаного тіла
Хапав в неситі ніздрі! Мов опир,
На груді людськості чапів той привид
І висисав її найліпші соки.
А нині щез він! Сонце! Сонце! Світло!
Нема його! Свобода! Я, черв'як,
Я, незапримітний атом в природі,
Я вбив його, розпанахав, розвіяв!
Я стрілами думок могучих, ясних
Наскрізь прошиб його і повалив
Додолу, мов Давид той Голіафа.
Мечем знання і досвіду людського
Я голову його відсік. Моя перемога!
Його нема і не було ніколи!
Я пхнув його у те ніщо безмірне,
З котрого повороту вже немає!
Ох, кілька труду, горя і терпіння
Се діло стоїло! Якраз сьогодні
Минає двадцять літ, як я, вернувши
Із довгих подорожей по чужині,
Із довгих студій, з'їздивши Європу,
Пізнавши наймудріших, найвченіших
Людей, які жили лиш в тім часі,
Зібравши мудрість всіх віків минулих,
Що зложена в старих книжках, узявсь
За сеє діло. Двадцять літ над ним
Сидів я. Мов закоханий коханці,
Йому я віддавав найкращі хвили
Життя, всі пориви душі, моменти,
Коли з джерел таємних в нашім серці
Підноситься чуття могучий прилив,

А в мозгу дум широких і блискучих
Цілі рої снуються. Все те я
У розумовій кузні невтомимо
Варив і перековував, острив
І шліфував, і кров'ю серця свого,
Слізьми гіркими гартував, і тут,
В сю книгу, все складав, у сю велику
Зброївню духу людського. Вона
Мій скарб єдиний і моя заслуга,
Моя Америка, що я відкрив,
Завоював і закріпив навіки
Для всієї людськості. Яка дрібна,
Нужденна і кровава та нова
Земля іспанська супроти моєї!
Чим ті великі скарби Монтесуми
І золоті комори перуанські
Супроти тих перел неоцінених,
Супроти того світла і свободи,
Що зложені так щедро в моїй книзі!
Ті скарби зслизли, наче дим, лиш крові
Потоки полилися задля них,
І горе безконечним ланцюгом
За ними тягнеться; мій скарб дає
Всім волю та нове життя. Сей світ,
Де досі ми жили мов гості, наче
Убогі сироти, що батько з дому
Прогнав в чужину, - світ отсей віднині
Робиться наш, і ми його панами!
Не поза ним, в нім наша вітчизна!
Не поза ним, а в ньому вічні ми.
Не поза ним, а в ньому треба нам
Устроювать собі життя і щастя.
Все інше - байки, дим, мана і сон,
Сон дитської уяви...
Як же бідні,
Нужденні ті казки жидівські, що нам
Накинено як догми, що відмалку
Кормлять нас ними, силою вбивають
Їх в мозок наш і видають за верх
Премудрості, за відкриття самого -
Самого бога! Як же бідні, глупі
Дитинячі казки, зовсім під пару
Тим, що у нас старі баби говорять!
Світ ще не має шести тисяч літ,
Сотворений одного тижня! Люди
Були розумні зразу і святі,
Невинні і безсмертні! Земний рай
Був їх житлом. Змія звела їх. Бог
За несуразну, дитську провину
Прогнав їх з раю і прокляв навіки
Їх і весь рід їх, помрачив їх розум
І серце попсував, а потім, потім

За штири тисячі років послав
Їм свого сина - і пощо? щоб той
З рук тих самих людей приняв страшну,
Ганебну смерть, і тим, що би повинно
Ще більший гнів, ще тяжчеє прокляття
На рід весь людський навести, тим він
Мав божий гнів переблагать за те,
Що яблуко Адам у раю з'їв!
Безглузда казка й не забавна навіть,
Бо з неї кров'ю пахне, безсердечним
Гнівом, заїлістю сліпою.
Бог, -
Говорять наші вчителі премудрі, -
І найсвятіший, наймудріший дух,
І милосердний враз, і справедливий,
І добрий, і страшний, отець і кат.
Він любить всіх людей немов дітей,
Він знає всяке серце, всяку думку,
Все зна, що єсть, було і буде. Він
Держить весь світ і всякую пилінку,
І все, що діється, те діється лиш ним.
Без волі бога волос з голови
Не спаде чоловіку! Бідні, бідні,
Нещасні люди, недодумки вбогі!
Вас сотні літ безглуздими, пустими
Словами затуманювали! Як
Ваш бог розумний, пощо ж сотворив
Дурних людей? Як добрий, пощо ж злу
Дав панувати в світі над добром
І пощо зле те сотворив? Як любить
Людей і всі їх помисли і вчинки
Наперед знає і в руках держить,
То пощо ж людям дозволя грішити
І пощо за гріхи ті - незмірно
Дрібні, малозначучі і дитинні -
Ображен гірше деспота лихого
І проклина дітей на вічні віки,
Вкида в огонь пекельний, в люту муку?
Огидні, несуразні казки!
Фантазії якихось людожерців!
А нам говорять, що се й єсть найвища
Христова правда, одинока правда,
Котра спасти нас може!
Але годі!
Пора казкам у дитській запічки!
Не бути їм вугольним каменем
Всесвітньої будови! Мов бджола та,
Дрібна та невтомима, по безмірних
Лугах минувшини і людських дум
Я двадцять літ лігав і всяку ясну,
Свобідну думку краплю до краплини
Збирав. Де тільки людський смілий дух

Вривався на заканане поле
Релігії, де тільки бунтувалося
Гаряче чуття проти тиранства
Містерій, церемоній, догм, де тільки
Найвища та людська здібність-сумнів
До брам святилищ термосилася, тайно
Основи їх підкопувала, - всюди
Я вслід їх біг, любовно їх лелівав,
Мов перли многоцінні, їх збирав
В один вінок. Лукрецій і Джордано,
Сервет і Тацит, Соцін, Цицерон
І Лукіан і многі-многі інші.
Старі й нові вільнодумці, чесні
Борці свободної, плідної мислі,
І їх великі спільники - учені -
Відкривачі, дослідники природи -
Колумб, Копернік, Кеплер, Тіхо Браге -
Ось спільники мої, мої майстри
І вчителі!
Та я не вдовольнився
Їх світлим товариством, їх словами,
Що покріпляють духа, мов уліті
Вода погожа. Мов шпійон воєнний,
Розвідав я безстрашно і старанно
Табор ворожий, прокопавсь терпливо
Крізь ту гору туману та безглуздя,
Що звесь традиція церковна. В'ївся
В отих прославлених отців церковних -
Тертулліана, Йвана Златоуста,
Григоріїв аж трьох і Августіна,
Єроніма й Аквінського Тому.
Провчив собори їх і ритуали,
Слідив єретиків останки, з жалем
Поклонювався тіням Бардезана
Та Манеса, Пелагія та Цельза,
Своє завзяття гартував у крові
Вальденсів, альбігойців та морисків,
При стосах, на котрих горіли ясні
Зірниці думки вільної - Молей,
Джордано та Сервет і много інших.
Та й се ще все мене не вдовольнило,
І поза світ жидівсько-християнський
Я вилетів, провчив Коран турецький,
Хапав звістки про Будду, Зороастра,
Ваала і Мелькарта, Озіріса
Й Ізиду, про Конфуція і Тао
І про ті темні, дивоглядні віри
Людей півдиких, що гадюкам служать,
Медведів, риб та крокодилів чтять,
Що моляться до птахів, до каміння,
Дерев та рік, що бога свого б'ють,
Коли їм просьби не сповня. Усе те

Я прослідив, наскільки міг. Я пильно
Прислухувався повіркам людей
Освічених, що, мов недобитки
Замерклого поганства й дикості,
Осталися до наших ще часів.
І бачив я, як люди вірять в сни,
В приміти, в добрі й злії дні, у вплив
Планет і зір, у чари і закляття.
І ось се все я звів укупу, стяг
Всі докази, якими споконвіку
Змагались люди доказати собі
Існування богів, одного бога, -
І всі ті докази на прах розбив.
У сімдесят сім тез зібрав я їх,
І кожда з них, на доказах оперта,
Кінчиться окликом гордим, побідним,
Мов голос труб воєнних: *N o n e s t D e u s 2*.
Та не досить, що ту святу, найвищу
І всемогучую істоту я
Зіпхнув з престолу, що й престол її
І небо все у безмір світовий
Розвіяв, - я на тім не зупинився.
Я й привид сам найвищої істоти,
Ту фікцію зловіщу та кроваву,
Що звать Єгова, Аллах, Брама, Зевс,
Ра, Бааль, Фетиш, Бог, - я розібрав
Її по ниточці і показав,
Що не ся фікція, не жаден бог
Не сотворив з нічого чоловіка
На образ свій і на свою подобу,
Але противно, чоловік творив
Богів з нічого, все на образ свій
І на свою подобу. Чорний негр
Творив їх чорних, людоїдів бог
Був людоїдом, многоженців бог
Був многоженцем, бог злодій крав,
А бог філософів високі думи
І загадки видумував, робив
З людьми експерименти рахункові.
Non Deus hominem sed homo Deum
Ex nihilo creavit 3, - в сих словах
Лежить здобуток весь моєї праці,
Науки й думки. В них Америка
Моя, і з ними перейде в потомність
Ім'я моє. За них колись потомки
Благословить будуть мене, поставлять
В ряді побідників великих, що
Помалу, крок за кроком, увільняли
Людей від споконвічних пут, від тьми
І варварства. О, щоб хоч в віщій сні
Я міг зирнуть на ті часи, коли
Се вилеліяне дитя моє,

Сей скарб душі моєї буде міг
Свобідно, ярко в сонячному світлі
Пишатися! Коли у школах діти,
На торжищах дорослі мужі явно,
Свобідно зможуть повторять те слово!
Ох, та далекий ще, мабуть, той час!
І не Мойсей я, щоб з вершка гори
Зирнути міг в обіцяную землю,
В котру веду людей, а сам ніколи
Ввійти не можу. Скорбна доля наша,
Людей, що прокладають новий шлях
Будущини, відвічні скали ломлять,
Обалюють відвічні забори.
Вони звичайно, як Самсон той, гинуть
В момент побіди і не бачать навіть
Побіди тої. Христофор Колумб
Вертав в кайданах із Нового світу,
Котрий відкрив. Та він ще щасливіший
Сто раз від мене. Він відкрив таке,
Що міг усім невірним показати,
Чого ніяка злоба ні ненависть
Сховати не могла. А я? Моє
Відкриття - пустота, ніщо в тім місці,
Де досі всього бачили основу.
Моє відкриття - воля і простір,
Котрий заповнювати треба трудом
І дослідом століть. Моє відкриття -
Се не мета, лиш шлях, котрого краю
Не видно; не спокій для втомлених,
Але товчок могучий для міцних,
Для руху й поступу; не певність та
Лінива, що хапається одного
Й лежить на тім, неначе пес на сні, -
А сумнів, критика і дослід правди,
І думка та, що всеї правди нам,
Дрібним атомам, не вловить ніколи.
Написано в р. 1885.

1 З нічого (лат.). 2 Нема бога (лат.). 3 Не бог людину, а людина бога з нічого створила
(лат.).

Так, ти одна моя правдивая любов,
Та, що не суджено в житті їй вдовольнитися;
Ти найтайніший порив той, що бурить кров,
Підносить грудь, та ба - ніколи не сповниться.
Ти той найкращий спів, що в час вітхнення сниться,

Та ще ніколи слів для себе не знайшов;
Ти славний подвиг той, що я б на нього йшов,
Коб віра сильная й могучая десниця.
Як згублену любов, несповнене бажання,
Невиспіваний спів, геройське поривання,
Як все найвищеє, чим душу я кормлю,
Як той огонь, що враз і гріє й пожирає,
Як смерть, що забива й від мук ослобоняє,-
Отак, красавице, і я тебе люблю.

Хоч ти не будеш цвіткою цвісти,
Левкою пахучо-золотою,
Хоч ти пішла серед юрби плисти
У океан щоденщини й застою,
То все ж для мене ясна, чиста ти,
Не перестанеш бути мені святою,
Як цвіт, що стужі не зазнав ні спеки,
Як ідеал все ясний - бо далекий.
Я понесу тебе в душі на дні
Облиту чаром свіжості й любові,
Твою красу я переллю в пісні,
Огонь очей в дзвінкій хвилі мови,
Коралі уст у ритми голосні...
Мов золотая мушка, в бурштиновий
Хрусталь залита, в нім віки триває,
Цвістимеш ти,- покіль мій спів лунає.

**This file was created
with BookDesigner program
bookdesigner@the-ebook.org
26.06.2008**